

HOSSZÚ AZ ÚT A SZÜLŐFÖLDTŐL A SZÜLŐFÖLDIG

– Simó Márton beszélgetése Tófalvi Zoltánnal –

– *Honnan, milyen családból származol?*

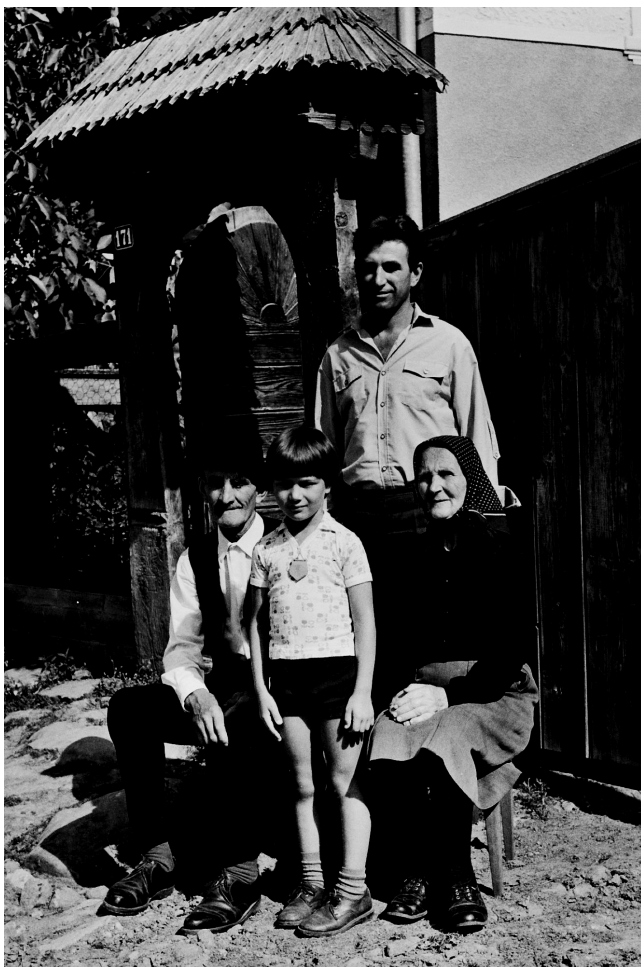
– Túlságosan leegyszerűsítő lenne azt mondanom: amióta a székelek megtelepedtek, illetve a gypük védelmére a magyar királyok letelepítették a Keleti-Kárpátok karéjában, őseim, a családom felmenői Korondon, a világ végére szorult településen éltek. A képzeletem szabadon szárnyalhat – ahogyan a Kossuth-díjas Páskándi Géza írta: „*a szabad asszociációkkal való üzletszerű kéjelgésben*” –, hiszen ezúttal nem kell hiteles levéltári dokumentumokkal igazolnom az állításaimat. Így a „pályaképbe”



az is befér: a Korondon otthonra találó őseim a székely előőrsökkel, utóvéd-harcosokkal – hogy katonanép voltunk, azt már az óvodások is fűjják! – megfordultak az Őrségben (a gyengébbek kedvéért: Burgenlandban), Moson vidékén, majd felbukkantak Székelyhíd, utána Dél-Erdély régióiban, a szászok betelepítése után pedig fokozatosan – a királyi parancsot kötelező teljesíteni! – a sokkal zordabb, követ, sziknyos földet, a szegények eledelét, a bábakalácsot termő mai Kápolnásfalu, Szentegyháza környékén állapodhattak meg. Az egészen bizonyos, hogy Korond első írásos, az 1333. évi *Pápai tizedjegyzékben* történt említésekor (Sóvárada a legöregebb a sóvidéki települések sorában, igaz, csak egy évvel korábban, 1332-ben szerepel a tizedjegyzékben, amikor Péter korondi plébános két régi banálist fizetett) őseim egészen bizonyos: nem is hallottak Korondról, és a következő századokban sem gyarapították a fazekasfalut. A korondi Tófalviak nem szerepelnek sem az

ötven dénáros adóösszeíráskor, sem Bethlen Gábor európai hírvé 1614. évi lustráján, sem mint lófók, sem mint pixidáriusok, és a későbbi, köztük az 1635. évi katonai összeírásban sem. Vannak viszont *Ravasok*, *Ambrusok*, sőt még egy bizonyos, soha nem hallott *Chür György* is gazdagította a lustrán megjelenő korondiak létszámát. Ellenben a székelyudvarhelyi protokollumokban – amelyek a *Székely Oklevéltár* új sorozatának impozáns köteteiben láttak napvilágot – Kicsi Oláhfaluban, azaz Kápolnásfaluban nagyon sok *Tófalvi* (sic!) pereskedett, hol birtokrészért, hol a marhák kártevéséért, hol a maga vélt vagy valós igazáért. Nem igaz a Budapesten és a világ számos országában csak székely harisnyában járó, Kodály Zoltán barátságát élvező néhai Tófalvi Göndör Sándor bátyám állítása sem, miszerint a Tófalviak a Marosszentgyörgy melletti Tófalva nevű, zömmel jobbágyok lakta településről származnak, onnan telepedtek át Korondra. Valószínűbb, hogy a sokkal közelebbi, hasonló klímájú, hasonló sorsú, az élettől hasonlóan sok-sok vakütést kapó kápolnásfalusiak között kell keresnem felmenőimet! Tény: a 16. század második felétől az említett jegyzőkönyvek gyakran említik a *Tófalviakat*, hogy aztán a 18-dik század elején egyből armalistákként tűnjenek fel Korondon. A család ősi fészke, a zszindely fedelű, három osztatú szülői ház a mai nagyközség szívében, a Piac téren szerényen húzódott meg, szemben a zszűpfedeles csűrral, pajtával. Annak a zszindelyes háznak, zszűpfedeles csűrnek az egyedi hangulatát, atmoszféráját, belső rezdüléseit mesélő kedvemben gyakran felidézem. A gyerekeim és az unokáim szájtaátva hallgatják: „Volt egyszer, hol nem volt, még az Óperenciás-tengeren is túl, de egészen bizonyos, hogy valahol a tündérek által lakott Firtos vára – akkor még Firtos lova felett lehajtott fejjel nem aludt el a Gondviselés, hogy egy kicsit az egyik legnagyobb és legszékelyebb íróhoz, Tamási Áronhoz dörgölözsem – és Tartód vára tövében volt egyszer egy zszűpfedeles csűr. Minden tavasszal menetrendszerűen megérkezett az immár korondi „illetőségű”-nek számító gólyapár. Ti is ismertétek, hiszen minden évben valóságos rítusa volt a fogadásuknak, üdvözlésüknek (a négy unokám már csak virtuálisan éli meg a gólyafogadás nagy szenzációját), a gólyák meg annak rendje és módja szerint nagyobbították, csinosították az évtizedek óta korondi gallyakból, ágakból rakott fészket. Történt egyszer, hogy az a Marci nevű kajtár kandúr, amelyet állandóan az öletekben melengettek és oda vagytok a dorom-

bolásáért, szemet vetett a fészekben eledelért tátozó kisebbik gólyafiókára. Villámgyorsan felmászott a pajta kiálló gerendáin, már ott is volt a zsúpfedél aljában, lapulva kúszott a hatalmas fészek felé. Gólyamama a béka-, egér- és sáskavadászat mellett is szemmel tartotta a csemetéit, s a magasból réti sasként csapott le a gólyafiókára



A korondi szülöház előtt (Korondon ez a legrégebbi székelkapu, 1912-ben emeltetett). A képen édesapja, édesanyja, Szabolcs fia és Tófalvi Zoltán.

ácsingózó kandúrra. Mint egy tollpelyhet, a csőrével elkapta a kétségbeesetten nyivákoló Marcit, s úgy vágta le a nagy csűrkapu elejébe, hogy csak úgy nyekkent belé. Soha többet még a csűr közelébe sem mert menni..." Az elmaradhatatlan fabulát mindig eleresztik a fülük mellett: rendtartó őseitek is így védték nemzedékről nemzedékre a zsindeles fedelű házat, a zsúpfedeles csűrt. Ha a véres kard felmutatása után hadbavonultak, majd hazatértek, a világmegváltást ott folytatták, ahol abbahagyták...

Üknagyapám, Tófalvi Sámuel 1848. március 15-e után nemzetőr lett, 1848. október 16-18-án ott volt az agyagfalvi Székely Nemzeti Gyűlésen, ahol hatvanezer sorstársával együtt kimondták: kiállnak a magyar kormány és az Erdélyt Magyarországgal egyesítő törvény – az unió mellett. Magam elé képzelem, amint székely harisnyában, posztó ujjasban helyeslően felkiált, amikor felolvassák a *Szász és román testvérek, polgártársak!* című kiáltványt: „Kezünkben fegyver, kebelünkben férfias elhatározottság van megvédeni e hazát, s oltalmazni e haza minden polgárainak szabadságát. (...) Békét óhajtunk e honban és szabadságot, melynek édes gyümölcseit együtt élvezhessük, s a testvériség kaptait szentül akarjuk fenn tartani, mind addig míg annak szét szakítására részteokról lépés nem tétetik. Mű tisztelyük nemzetségtöket, nyelvetöket és vallástukat, s készek vagyunk azt fegyverünk élével oltalmazni.” Dédnagyapám honnan tudhatta volna, hogy egyik dédunokája százötvenhét év múlva dokumentumfilmet forgat Kulcsár Béla kiváló marosvásárhelyi szobrász- és festőművészről, akinek a szíve 1976-ban azért robbant szét, mert a „nemzetépítő” legfelsőbb román pártvezetés és „kulturáparatszikok” kiadták az ukázt: az 1848-as Székely Nemzeti Gyűlés színhelyén felállítandó emlékmű országos pályázatán első díjat nyert szoborcsoport-tervezetét úgy módosítsa, hogy az eredeti változathoz képest hat román „forradalmárt” is helyezzen el a talapzaton? Dédnagyapám nem sejtette – sejtették volna, hiszen 1848. október 17-én az agyagfalvi réten gyűlésezőket az a hír hozta lázba, hogy a Partiumban román népfelkelők magyarokra támadtak és válogatott kegyetlenséggel mészárolják őket! –, hogy Székelyhonban alig három emberöltőnyi élet alatt a székelyekkel „ez is, az is megesik”, a Trianonnak, az 1947-es párizsi békeszerződésnek becézett „kitérők” miatt pedig olyan radikális változások következnek

be, hogy beleremeg az öröknek hitt Piactéri zsindeyes ház és a zsúpfedeles csűr is.

Valamikor a 19. század legvégén nyolc negyvennyolcas székelly harisnyás korondi honvédről – a vasárnap délutáni kapuszéki beszélgetések illusztrálására – a szülői ház előtti padon fényképet készített egy arra vetődött alkalmi fotográfus. Ma ez az egyetlen dokumentum a Tófalvi család „nagy múltjáról”. Amikor történész-hallgatóként a diplomadolgozatomat írtam Korondról, szinte minden éjszaka egy rémálomra ébredtem fel: régi fóliánsokat forgatok, eszelősen keresem a korondi neveket, történéseket. Semmit sem találok! Ma már tudom: nem rémálom, hanem igaz a visszatérő, kétségbeesésbe kergető álom: századok suhantak el nyomtalanul, úgy, hogy még véletlenül sem említik a minket felnevelő, dajkáló, eszményített, már csak a tudatunkban létező szülőfalut!

Származásom dolgában mindenki, aki engem ismer, csak gazdálkodó, földműves, „szegény szülők paraszt gyermeke” definícióban gondolkodik. Holott nagyapám, ifjabb Tófalvi Sámuel – a közben számbeileg is szépen gyarapodó család „földosztó” igyekezete nyomán – a fazekassággal kezdett foglalkozni. A szülői ház sarkán, az 1749-től szombatoként a messze földön híres heti piacnak helyet adó Piacterre nyílóan állott a nyolc közös égetőkemencének, azaz katlanoknak egyike. Nemcsak nagyapám, hanem a Felszeg, a Temető utca fazekasai is itt égették a máz nélküli használati edényeket, amelyeket aztán a Mezőségen, Szászrégen, Beszterce és Naszód környékén, de a távolabbi Királyföldön „kéccer tötve” gabonáért árultak. Bár Orbán Balázs szerint „Korondon még a pap is fazekas”, azért a fazekasság bűvkörében élő mintegy kétezeröttszáz korondi fazekas közül – egy helyi cigánynak köszönhetően (akkor még csak három roma család lakott Korondon, ma mintegy kétezren, vagy még többen!) – az egész világon csak a mi családunk viseli a *Katlan* melléknevet. Mondanom sem kell, mennyire büszke vagyok erre a névre! Nagyobb elismerésnek tekintem annál, mintha valahonnan előkerült volna egy Mária Terézia által aláírt, viaszpecsétetes, a „hétszilvafás” nemességet igazoló oklevél! A *Katlan* a mi „levédett”, senki által meg nem kérdőjelezett családi névjegyünk! Amolyan korondi *hungarikum*! Mindezt azért is mesélem el, mert több évtizedes keresgélés után végre megtaláltam apai nagyapám és nagyanyám, Tófalvi Sámuel és a székelycsöbi Miklós



*Édesanyja, a Sóvidék szövőnöje. A háttérben Tófalvi Zoltán két gyereke:
Szabolcs fia, Zselyke lánya*

Julianna első világháborús, páratlan értékű levelezését. Apai nagyanyám Segesváron német gimnáziumban tanult, anyanyelvi szinten beszélt németül és románul. Korondról a frontra az Ő kézírásával jutottak a német nyelvű levelek, az onnan érkezetteket ő fordította magyarra.

Megtaláltam apai nagyapám, Tófalvi Sámuel Korondon 1900. június 16-án kiállított, Tófalvi Ferenc községi bíró által aláírt munkásigazolványát. A személyleírást – néhány adattól eltérően, ő 1874-ben, én 1944-ben láttam meg a korondi eget – akár magamra is vállalhatom: „vallása unitárius, termete közepes, arca kerek, szeme »macskás«, szemöldöke barna, orra rendes, szája szabályos.” Nagyapám negyvenévesen, két kiskorú gyermek édesapjaként – áldott emlékű édesapám mindössze kétéves volt, amikor örökre elbúcsúztak – indult a történelem nagy vágóhídjára, az első világháborúba. Az életkorával magyarázható: nem a híres, csupa vasszékelyekből álló császári és királyi 82-es székely gyalogezrednél kezdte a végzetes világháborús kalandjait,

hanem a 22-es II. népfelkelő hadtáp zászlóalj harmadik századánál. (A híres 82-es székely gyalogezred furcsasága, hogy az Erdély és Székelyföld védőbástyájaként emlegetett ezred 1883-ban Nagyszebenben alakult meg, állomásozott Triesztben, Szarajevóban, a Csontváry Kosztka Tivadar festménye és a legutóbbi délszláv háború révén ismertté vált Mostarban, Brassóban, Gyulafehérváron és a világháború kitörése előtt Bécsben is, de a Székelyföldön nem!) Nagypám első levelét 1914. szeptember 25-i keltezéssel az erdélyi Beszterce-Naszód megyéhez tartozó, a 18. században német telepések által létrehozott Radnalajosfalváról, Ludwigsdorfból küldte, már mint örvezető. (A mindig „sajátos” román adminisztrációs területi felosztás logikája szerint Radnalajosfalvát 1968-tól Cărlibaba Nouă néven a moldvai Suceava megyéhez csatolták, 1970-ben a 672 lakosból 374 német, 221 román, 76 magyar anyanyelvű volt. Ma már csak két magyar él a faluban, a 327 román, néhány német és ukrán mellett.) A galíciai nagy csaták előtt nagypám századának következő állomása a kárpátaljai városias jellegű Kőrösmező volt, ahol az első világháború kitörésekor a 9795 lakosból 6824 ruszin, 1484 német, 1461 magyar volt. (Ma is 8100 lakosából 900 magyar. 1918. november 9-én itt kiáltották ki a kérészetű *Hucul Népköztársaságot!*) Nagypám leveleiben – a háború megpróbáltatásai mellett – a településről, a ruszinok (rutének) szokásairól is beszámolt, annál is inkább, mert egy helyi zsidó kereskedő házába kvártélyozták be. Aztán következtek az 1914. évi őszi, 1915. évi véres galíciai csaták, amelyek egyikében nagypám orosz fogságba esett. Hadifogoly transzportját Asztrahányba, a Volga Kaszpi-tengeri torkolatánál tizenegy szigeten létesült, Európa és Ázsia határán fekvő félmillió nagyvárosba vezényelték, amelyet vegyesen laktak oroszok, tatárok, kazakok, csecsenek, örmények, azeriek, új avarok. A láger bejáratánál bizonyosan nem közölték a hónapokig tartó utazástól, éhezéstől és járványoktól agyoncsigázott, megtizedelt foglyokkal: az egykori Kazár Kaganátus, az Arany Horda fővárosába, a Timur Lenk által porig égetett, majd a nyomában létesült Asztrahányi Kánság székhelyére, a Rettegett Iván által emelt és bevehetetlennek hitt erődítménybe vezérelte a sorsuk.

Akárcsak a szocialista romániai politikai börtönökben, a cári hadifogoly lágerek cenzúrája is csak típus levelezőlapok megírását engedélyezte, érthetetlen módon kizárólag német nyelven. Nagypám a

magyar betűkkel, a magyar helyesírás szabályai szerint írt leveleibe megpróbált egy-két otthoni édes szót becsempészni. 1917. szeptember 23-ig Asztrahányból, ettől kezdve *Buguruszlán*ból küldte többszörös jalkiáltásait. Az interneten többször is megnéztem Ördögh Balázs művészi gonddal készített, páratlan szépségű buguruszláni fotógalériáját. Nemcsak a jeszenyien lengő nyírfák, a csodálatos hajnali ködöspáras derengések, naplementék, a város főterén álló, kőolajat szivattyúzókút látványa, hanem az épületeken, a fényképeken is átsűrű egyedi hangulat olyan életre szóló hatást gyakorolt rám, hogy mindent megteszek: akár többségi expedíció révén, akár magányosan, lehetőleg filmező stábbal egyszer eljussak oda, ahol minden valószínűség szerint apai nagyapám, Tótfalvi Sámuel *Katlan* örök álmát alussza. (A családi legendárium ezt nem támasztja alá: szerintük nagyapám 1922-ben a fogságból való hazatérésekor Budapesten, tífuszban halt meg!) Annál is inkább, mert a magyar állam által emelt gránit oszloppal csak a második világháborúban itt elhunyt magyar hadifoglyoknak állítottak emléket, az első világháború idején a poklok poklát megjárt lágerlakóknak nem!

Nemcsak az első világháború hadszínterein, a világ végére szorult Sóvidéken is tektonikus változások zajlottak. 1916. augusztus 27-e, a román betörés után a román csapatok szeptember 15-én bevonultak Székelyudvarhelyre, és Korondot is megszállták. A román csapatok mintegy hatvan alsósófalvi tizenöt-tizenhat éves süldő legényt – a falu színe-virágát! – arra kényszerítették, hogy a családok lovas szekereivel velük tartsanak. Ma sem lehet tudni, hol mészárolták le őket. Nevük ott olvasható az Alsósófalva központjában felállított világháborús emlékművön.

Nemcsak a Sóvidék, a Székelyföld, hanem részben az Erdély sorsát is eldöntő ütközetre a Korondtól mindössze húsz-huszonkét kilométerre, a Nyárad menti székelyek szent hegyén, az 1080 méter magas Bekecs-tetőn 1916. szeptember 29-e és október 5-e között került sor. Minden négyzetméterért élet-halál harc folyt, a román offenzívát sikerült megállítani. (A Bekecs oldalában huszonnyolc felvidéki, magyarországi honvédek emeltek emlékművet, ahol a sóvidékiek minden évben leröjék a kegyeletüket.) A központi hatalmak 1916. december 6-án elfoglalták Bukarestet. Az 1918. március 3-i breszt-litovszki béke után 1918. május 7-én aláírták a bukaresti békét. Ezzel Románia megszegte az antantnak tett ígérését: nem köt különbékét. Ennek

ellenére győztes országoknak járó területgyarapodással fejezhette be az első világháborút.

A Bekecs-hegyi diadalig nagyanyámat jelölte ki a községi bíró a román katonai vezetés és a helyi hatóságok közötti tolmács szerepére. Nem szívesen vállalta: a szülői házzal szemben, a kapuban lőtte agyon egy román tiszt Balázs Pandi Józsefet, pusztán azért, mert amikor az utcán végiglovagolt, véletlenül a kapuban állt. Három kiskorú gyermek maradt árván! A nagyanyám tolmácskodásáért a román csapatok „hálából” a család minden értékét elvitték. Nagyanyám négy füzetlapon összegezte *A károk, amit az ellenség tett* címet viselő feljegyzésében: „Két ló, két hám, gyeplő és egy szekér: 250 korona, 10 véka búza: 100 kr, öt véka töröbúza (sic!): 50 kr, öt véka zab: 20 kr, öt párna: 50 kr, három gyapjúterítő: 35 kr, két ablakra való függöny: 20 kr, hat darab nagy és négy kicsi szervét: 16 kr, hét törülköző: 21 kr, hét sing posztó: 28 kr, egy sapka: 10 kr, hét fejre való kendő: 16 kr, hat párnahuzat: 24 kr, másfél font fejtő: 11 kr, három zsák: 9 kr, tíz férfiing: 40 kr, tíz lábravaló: 20 kr, két fehér lepedő: 5 kr, egy falvédő: 3 kr, egy ezüst zsebóra: 24 kr, tizenhét darab tyúk: 100 kr, két lúd: 28 kr, egy disznó: 250 kr, két átalvető 8 kr, hat kiló szalonna: 72 kr, négy kiló zsír: 20 kr, egy szénalekötő kötél: 5 kr, egy kijáró lámpás: 2 kr, egy kék fazék: 3 kr, egy nagy kés: 2 kr, egy kaszten: 30 kr, két szekér széna és két szekér sarjű: 160 korona értékben. Tanúk: Molnos Mózes sk., és Tófalvi Bertalan sk. A házszám: 416.” Az 1916. évi szeptemberi román betörés és rekvirálás Tófalvi Sámuelnének és két kiskorú gyermekének 1432 korona kárt okozott.

Nagyapám harctéri küzdelmével, hadifogságával kapcsolatosan szórványos adatokat találtam a budapesti Hadtörténeti Levéltárban. Élénk levelezésben vagyok a Hadtörténeti Levéltár bécsi kirendeltségével is. Onnan azt a választ kaptam: a foglyokra vonatkozó levéltári anyag nagy része megsemmisült. Találtam egy kivonatot, amely „Budapesten 1918. évi december 18. napján végrendelet hátra hagyása nélkül elhalt Tófalvi Sámuel hagyatéka ügyében” készült. A hagyatéki végzés kiállításának költségét – 57 lej 25 banit – nagyanyámnak az impériumváltás után már a berendezkedő, túlkapások jellemezte román hatalomnak kellett kifizetnie. További fogódzókat keresek. Apai nagyanyám, Miklós Julianna, tíz évvel a születésem előtt, 1934-ben elhunyt.

Anyai nagyszüleim vezetékneve Koszta volt. A román hatóságok román eredet vállalására akarták rákényszeríteni. Becsületükre legyen mondva: nem vállalták! A korondi Koszták minden bizonnyal a hétfalusi csángók Tatrang nevű településéről származnak, akárcsak a magyar Alföld legnagyobb festője, a Kossuth-díjas, egyébként Brassóban született Koszta József (1861–1948), akinek már 1917. évi kiállításáról azt írta egyik kritikusa: „Egy pompás magyar művészt fedez föl a magyar kiállítás, Koszta Józsefet, akinek spanyolos viharzású ereje és borongós magyarsága egy poraiból megelevenedett Munkácsy és egy magyarrá lett Goya szenzációját idézik fel.” Igazi revelációként ható, kivételes képzőművészeti eseménynek számító gyűjteményes kiállítását nemrég láttam a budapesti Várkertbazárban. Azóta sem hagy nyugton: a vadregényes brassói hegyek között született, gyermekéveit ott töltő Koszta József miért nem vitte magával – ahogyan a csíkzsögödi Nagy Imre tette, amikor a királyi család meghívta Londonba a koronázási ünnepekre – az erdélyi, székelyföldi hegyeket? Újabb kutatás vár rám kideríteni: valóban bizonyítható a korondi Koszták tatrangi eredete? A tatrangi Kosztákra második feleségem, a hosszúfalusi származású Benedek Anna magyar–német szakos tanárnő hívta fel a figyelmemet. Esetleg Nyáradremetéről kerültek Korondra? A hadtörténész csíkszeredai Koszta István a görög Costasoktól származtatja a családját. Dr. Bencze Mihály, a bukaresti Ady Endre Gimnázium igazgatója egyik tanulmányában azt írja: a besenyőknek is volt hét vezérük, az egyiket egyenesen *Kosztának* hívták! Van tehát kibogozni valóm bőven...

Mindez, amit elmeséltem, egy készülő regény váza. Az évszázadokon át a legteljesebb névtelenségben, ismeretlenségben, neves felmenők nélküli, állandó létbizonytalanságban élő székely család golgotajárását szeretném emberközelbe hozni... Lám, egyetlen kérdésnek mennyi hozadéka van! Köszönet érte!

– *Gyermekkorodban hol éltetek? Hol végezted az iskoláidat?*

– Nagyon mélyről, igazi mélyszegénységből indultam! Olyan kevés földünk volt, azok is szétszórva a havasokon, hogy abból megélni nem lehetett. Ezért mindig résziben dolgoztunk: felében, harmadában műveltük a földet, valahogy mindig meglett a betevő falat. Móricz Zsigmond *Hét krajcárja* hőseinek mindennapjait éltük. Aratáskor mindig

énekeltünk. A tavaszi árpából készült puliszkát viszont azóta sem szeretem, ma sem tapasztalom, hogy legalább a bio ételek közé sorolnák.

A családom soha egy pillanatra sem hagyta el Korondot! Édesapám a székelyföldi gazdálkodók utolsó nagy tudású generációjához tartozott! Annyira együtt lélegzett a földdel, az állatokkal, hogy ritkán történt meg: esőzés miatt megfeketedett a lekaszált fű, túlért a gabona! Egyetemi szinten kellett volna tanítani, kamatoztatni azt a kivételes tudást, ismeretanyagot, amelyet a gazdaemberek az anyatejjel magukba szívtak! Édesapám még alkalomszerűen sem akart fazekas lenni, imádta a földet, a lelke megtelt gyönyörűséggel, amikor a tengerként hullámzó búzatáblát nézte. A gazdálkodás mellett áldott emlékü édesapám volt az egyetlen, aki mesterfokon értett a zsúpfedél készítéséhez, javításához, akárcsak a zsendelyfedelű házak tatarozásához. A mesterség utolsó mohikánja volt. Mára már eltűntek a zsúp- és zsendelyfedelek, 1983-ban bekövetkezett halálával sírba vitte nagy tudását. Drága édesanyám a Sóvidék szövönője volt, még Mátisfalváról, Kis- és Nagysolymosról is hozzá jártak, amikor egy-egy hímes asztalterítőt, ágytakarót meg kellett tervezni, be kellett „fogdosni” – ez a szövés szakzsargonja – a szövőszékbe, azaz: az osztovátába. Mindez magas fokú matematikatudást, hibátlan emlékezetet követelt, egy rossz „lábítás” tönkretette az egész szövetet. Magam is sokszor vettem részt a szövés előkészítésénél, „adogattam” a szálakat. Kerek volt az a világ, amelyikbe beleszülettem és éltem. Egy egész nyáron át a lányom és a fiam is megismerte ezt a világot, így a tulkot nem tévesztik össze a tehénnel, a zabot a búzával. Bálint Zsigmond marosvásárhelyi fotóművész édesanyámról, a szövönőről készült fotója bejárta a kerek világot.

1955-ben a negyedik osztályt éppen befejeztük, amikor egész életre szólóan megrázott a közvetlen szomszédunkban lakó, szekerességgel foglalkozó keresztapám, Molnos Likas Mózes tragédiája. Télbe hajló ős volt, amikor három korondi szekeres elindult edényt árulni a számunkra oly messzinek tűnő Moldvába. A korondiak a 19. század második felében felfedezték az Ókirályságot, a Kárpátokon túli piacokat. A marosvásárhelyi Mentor Könyvkiadónál 1996-ban megjelent *A sóvidéki népi fazekasság* című kötetemben külön fejezetben mutattam be a sok-sok tragédiával járó korondi szekereséggel több évszázados

történetét. Az egyik legveszélyesebb megélhetési formáról volt szó. Készítettem életútinterjút is Lőrincz Kacor Árpáddal – láthatod, Korondon mindenkinek mellékneve is van! –, aki a második világháború vérzivatarában, 1943-ban egészen Berlinig ment el a két lovával és az ernyős szekérével! Vagy ahogyan a 19. században az atyhaiak, siklódiak a szekéralkatrészeket, a fából készült mezőgazdasági szerszámokat, a faszenet egészen Fiuméig fuvarozták! Ez is megérdemelne egy „misét”, egy tudományos dolgozatot! A román Ókirályságba fuvarozók általában szolgát vittek magukkal, akinek az volt a feladata, hogy amikor az este közeledett, bekopogtatott a falusi házakhoz, szállást kért a szekereseknek, szénát a lovaknak. Minden korondi szekeres, szekeres szolga számára ajánlatos volt a románok lakta vidékeken a szénakérés behízelgő formulája: „Lele dragă! Dă o țiră de fân!” (Bácsi drága! Adjon egy kevéske szénát!) Visszatérve keresztapámhoz: ő az alig tizenegy éves fiát, az én játszótársamat, Mózsit vette maga mellé „szolgának”. Esőben, sárban araszolt a három korondi ernyős szekér Lészped felé. Az ernyő elejére rakott viharlámpa alig világította meg a meredek utat. Az egyik gübbenőnél felharsant Lőrinc Kacor Márton ordítása: „Komám, dól a szekér!” Keresztapám odaugrott, hogy a hátával tartsa meg a használati edényekkel, mázas cserepekkel teli szekeret. Otthon, a Piactéren, hat gyerek várta, hogy gabonát, élelmet hozzanak, hogy átvészeljék a telet. Keresztapámnak esélye sem volt, hogy túlélje az ernyős szekér irtózatos nyomását. Lészpeden alussza örök álmát... A korondi túlélési stratégiával szólva: azért nem lesz soha világvége, mert soha nem következik be az a pillanat, amikor az élő vagy az elhunyt korondiak mind otthon lesznek. Keresztapám, Molnos Likas Mózes tragédiáját a Forrás-sorozatban 1979-ben megjelent *Pogány fohászok faluja* című riportkötetemben is megírtam. *Eltelt február, gatyában is megélek!* címmel külön fejezet lesz a készülő regényemben is. A tragédia a családomat végképp elidegenítette a fazekasságnak még a gondolatától is. A génjeim is – úgymond – a gazdálkodásra predesztináltak. Akárcsak az atyhaiak, mi is csak sarlóval arattunk. A balkezemen ma is két heg jelzi: az aratás is külön mesterség! Akkor tanultam meg: a sarló okozta fertőzőeset sebet földdel kevert emberi vizelettel lehet a legjobban gyógyítani. Öt-hat éves koromtól minden nyaramat mezei munkával töltöttem: szántáskor vezettem a teheneket, este ettettem, itattam az állatokat, kaszáláskor

ráztam a rendet, forgattam a szénát, fiókot, mereklyét raktam, arattam, a kévéket a kalangyához hordtam, csépléskor a legrosszabb helyen, a pelyva eltakarításánál segédkeztem. Nyári táborozásról, kirándulásról álmodozni? A legnagyobb szentségtörésnek számított! Tizenkét éves voltam, amikor a kötelező beszolgáltatásként kirótt gabonát tehenes szekérrel a tizenegy kilométerre lévő Parajdra vittük. Akkor láttam életemben először „gőzparipát”, pöfékelő, töfögő, hátratólató, előre induló, „félelmetes” gőzmozdonyt a parajdi vasútállomáson... Mégis gyönyörű volt az a küzdelmes gyermekkor! Ahogy Korond szerelmese, a soproni Erdőmérnöki Főiskola hallgatója, 1956-os menekült, a vancouveri magyarság hú krónikása (1936–1994) – aki könyvtárát, verseit a korondi *Firtos Művelődési Egyletnek* ajándékozta – megénekelte: „Messze vittek a vad csikók,/ nem látom a száraz tarlót,/ csak a szívem vérzi össze/ az az áldott, régi túske.”

Minden vasárnap délután – amikor a társaim játszottak – a szülői ház előtti kapuszéken ültem, hallgattam az utolérhetetlen, szóképekkel, nyelvi telitalálatokkal fűszerezett beszédet. Tófalvi Vári Mihály – mivel egyik lábára sántított, könnyörtelenül *Libbentrogynak* „becézték” –, Molnos Tami Fábián és a Budapestről hazaköltözött Oláh Pista bá egymással versengtek: ki tud nagyobbat mondani? A bronzkori leletekről híres Füge vára és a tündérek lakta Firtos vára közötti több kilométeres völgyet már egy hatalmas kígyó uralta, amelyik a tehén tőgyét hajnalonta szopta. Új dimenzióba került a természeti ritkaságnak számító Likaskő, Mórlickő, Korond megannyi ritkasága. A Piactéren volt a táncterem, így gyerekként majd minden vasárnap szemtanúja voltam véres verekedéseknek, gyilkossággal végződő legény-kakaskodásoknak. A parajdi Weisz doktor minden vasárnap rettegett attól: ismét lepedőben viszik hozzá a „megbicskázott” korondi legényeket. A négykötetes „paraszt eposz”-ért, a *Parasztokért*, 1924-ben irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett Wladislaw Stanislaw Reymont lengyel „világához” hasonló kistájegység ez: gejzirként törnek felszínre a szenvedélyek, nem ritkák a rokonok közötti véres leszámolások sem. Az egyik osztálytársam az 1980-as években az egyik tanítványom főütőerét vágta el egy talpalatnyi kertért...

A hetedik osztályt kezdtük, éppen egy szovjet szindarabot próbáltunk a fagerendákból ácsolt művelődési otthonban, amikor 1956. október 23-án estefelé felröppent a hír: Budapesten kitört a forradalom! Korond

akkor sem volt szegény falu, de alig volt rádió a faluban. A Piactér, a fél Felszeg a magyarörmény Szentkovits Antal rádiója körül szorongott. Hadifogságot, háborút megjárt férfiak arról tanakodtak: hogyan szökhetnének át a román-magyar határon, hogyan segíthetnének a forradalmároknak? A magyar '56 így lett életem meghatározó élménye, immár életem végéig legfontosabb kutatási területem. Már korondi tanárként a hat év börtönbüntetésre ítélt festő-költő Páll Lajossal sétáltunk a községet átszelő főúton. Egyszer csak bejelentette: követnek! Hátranéztünk: valóban követtek! Páll Lajos három vaskos kötetből álló szekusdossziéjáról a *Székelyföld* 2015. évi márciusi számában közöltem egy nagyobb tanulmányt. Készül a kötet is...

Nem szeretném, ha a dicsekvésnek csak az árnyéka is rám vetülne: csupán a „velem ez is, az is megtörténhetett” alátámasztására mondom el, hogy minden évfolyamot osztályelsőként végeztem. Hétköznaposságom miatt csak tornából nem volt tízes osztályzatom. A szüleim elfogadták, hogy a székelyudvarhelyi – ma Tamási Áron nevét viselő – római katolikus gimnáziumban szeretném folytatni a tanulmányaimat. Hamarosan kiderült: a községi pártbizottság titkára személyes bosszúból ezt megakadályozhatja. Még az 1950-es évek végén is a néptanácsnál beosztott „naposok” hordták be a fát, takarítottak, futárként vitték a faluba az elnök és a párttitkár parancsait. Néhány héttel a felvételi előtt édesapám volt a „napos”. Pechjére túl korán érkezett, a községi párttitkár, Imre Dénes (Emre – ahogyan Korondon mondják) ráparancsolt: hordja be a tűzifát az ő lakásába! Az egyébként szelíd, galamblelkű édesapámban felforrt a vér, nemcsak letegezte a teljhatalmú párttitkárt – falusfelünk volt az Istenadta, a római katolikus templommal szemben lakott, hanem „kipakolt”: „Nem esik le a karikagyűrű az ujjadról, ha magad hordod be a fát! Mit képzelsz? A szolgád vagyok? Ha a fenyőküti tanyavilágban erővel nem választatod meg magad képviselőnek, ma disznópásztor sem lennél a faluban! Ott fogsz megdöglenni a sánc martján!” Nemcsak Korondon, az egész országban, a tisztességes munkával köszönő viszonyban sem lévő senkik hirtelen valódi hatalomhoz jutottak. A párttitkár úgy állt bosszút, hogy kijelentette: „Megmutatom én, amíg én vagyok a község igazi vezetője, a fiad nem fog bejutni a középiskolába!” Igaza lett! Nagyon megaláztak a székelyudvarhelyi főgimnáziumban! Miközben a felvételin a körülöttem ülők az én magyar, román és matematika

dolgozatomat másolták, egyedül nekem nem sikerült a vizsgám. Egész nyáron át a mezőn is bömböltem, nem tudtam elviselni az igazságtalanságot. Édesapám büntudatot érzett, egyik hajnalban székely harisnyát, csizmát húzott, posztókabátot vett magára, autóbuszra ült és meg sem állt a tartomány székhelyéig, Marosvásárhelyig. Bejutott a tartományi tanfelügyelőségre, és a maga szűkszavúságával elérte: a tartományi tanfelügyelőség engedélyezte, hogy szeptemberben ne Székelyudvarhelyen, hanem Erdőszentgyörgy rajonban a két évvel korábban alakult szovátai középiskolába felvételizzem. Elsőként jutottam be a felvételin, és úgy tűnt: helyre állt a világ rendje. Akkor még nem tudtam, hogy a neheze még hátravan. Kevéske vigasz, hogy édesapám jóslata betelt: a részegeskedő Imre Dénes párttitkár valóban a sánc martján pusztult el...

- Fiatal tanárként kerültél vissza a szülőfaludba... Akkor ott líceum is működött. Milyen volt Korond az 1960-as évek végén, az 1970-es évek elején?

- 1962-ben érettségiztem Nyárádszeredában. A két középiskolának egy érettségiztető bizottságot jelöltek ki. Elnökünk Ilyés László volt, aki később Hargita megyei főtanfelügyelőként vigyázott arra, hogy a párt politikáját helyesen értelmezzük az iskolában. A Bolyai-kutató Weszely Tibor kiváló matematikussal, vizsgáztató tanárral akkor kötöttem egész életre szóló barátságot.

Ma is állítom: egy érettségiző diák egyfajta polihisztor. Később – a szakosodásnak köszönhetően – soha nem fog annyit tudni, mint amikor remegő térdekkel állt a bizottság előtt. Nyolc darab tízes osztályzatot kaptam az érettségim, évfolyamelsőként végeztem a két gimnázium versenyében. Elhittem magam, azt hittem, karnyújtásnyira van tőlem a világmegváltás. Hamar meg kellett tapasztalnom: a fák soha nem nőnek az égig, következik az orrbaverés, a vakütések sorozata. 1962 szeptemberében a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem történelem-filozófia karára, a filozófia szakra felvételiztem. Amit most elmondok, minden erdélyi magyar számára tanulságos lehet. Az Avram Iancu nevét viselő kollégiumban egy szobában voltam egy margittai román anyanyelvű felvételizővel. Barátságforma alakult ki közöttünk, én ugyanis nem a kisebbségi osztályok számára kiadott román nyelv és irodalom tankönyvből, hanem a román iskoláknak szánt tanköny-

vekből készültem. Csak a tankönyvek román nyelvét ismertem – Korondon akkor még a milicista is magyar volt –, mégis én tanítottam román irodalomtörténetre. Egyik este összeszólalkoztunk: Petőfi Sándor és Mihai Eminescu forradalmiságán, illetve annak megkérdőjelezésén vitatkoztunk. Akkor nem tudtam, azóta megtanultam: a legnagyobb román költőről soha, sehol egyetlen dehonesztáló, még kérdőjellel megfogalmazott minősítést sem szabad kiejteni! Ezt minden romániai magyarnak ajánlatos tudni! A margittai „barátom” feljelenített! Azon lepődtem meg: minden szóbeli vizsgámon – csak az én esetemben! – megjelent egy különítmény. Román nyelv és irodalomból Vasile Alecsandri tájleíró verseiről feleltem. Azért kaptam nyolcast, mert székely akcentussal beszélek. Románia történelméből kilences, filozófiából – egyedülként – tízes osztályzatot kaptam. Mégsem sikerült a felvételem! A három vaskos kötetből álló, több mint nyolcszáz oldalas szekusdosziém ismeretében örvendhetek, hogy ennyivel megúsztam. Nagyon sok sorstársamat kisebb bűnökért is nehéz börtönévekre ítélték!

Szerencsére a marosvásárhelyi hároméves tanárképző főiskolán szeptember végén volt a felvételi: a magyar-történelem szakra évfolyamelsőként jutottam be. 1965-ben végeztem, kinevezéskor a korondi líceum történelemtanári állását választottam, annak ellenére, hogy nagyon jól ismertem a figyelmeztetést: senki sem lehet próféta a saját szülőfalujában! Nem bántam meg, hogy nem Kibédet, vagy más jónevű iskolát választottam! Amikor 1965 őszén tanítani kezdtem, az 1962-ben alakult téesz iszonyatos eróziója ellenére még egyben volt a hajdani nagyon erős faluközösség. Többször vallottam arról: Korondot nem lehet zárójelbe tenni! Aki a vonzáskörébe kerül, nem tud szabadulni a hatásától! Nem véletlen, hogy Benczédi Sándor unitárius kántortanító is a budapesti évek után Korondon vált igazán szobrászművésszé, itt találta meg az egyéni hangját. Korondon született a Svédországban élő szobrászművész lánya, Benczédi Ilona is. Amíg nem hívták meg tanárnak a kolozsvári „Ion Andreescu” Képzőművészeti Főiskolára, minden reggel az én feladatomból volt, hogy a Piac térről levigyem a kántortanítói lakásba a liter tejet. Ma is látom, ahogy a mutatóujjával belekanyarít a tejfölbe és önfeledt, egyedi kacagással nyugtázza a saját produkcióját. Az 1957-ben Marosvásárhelyen létrehozott Állami Székely Népi Együttesnél is meghatározó szerepe volt Korondnak: Haáz

Sándor Korondon tanított, Domokos István Kirizba (az ősei a barcasági Krizbáról származtak), az ezret pörgő Ambrus Erzsébet, Lőrincz Lajos, Lőrincz Béla, Tófalvi Nyakas Anna, később Tófalvi Göndör Sándor mind korondiak. Czegő Zoltán indulásában is meghatározó szerepe volt Korondnak. Az 1948-ban Korondon született Láng Eszter költő, festőművészre olyan hatással van a szülőfalu, ha két tényért összevernek, ő azonnal Korondon terem. Korond és a Sóvidék elemi erejű hatásáról, megtartó erejéről, költőket, írókat, képzőművészeket „termő” világról külön tanulmányt írtam a *Verseken tündöklő Sóvidék* címmel a Kriterion Könyvkiadó gondozásában 2010-ben megjelent *111 vers a Sóvidékről* című versantológia bevezetőjében. A Katona Éva színművésznő, Király László felesége által szerkesztett antológia huszonhét olyan költő, szerző verseit közli, akik 1990 óta a *Hazanéző* szerzői gárdájához tartoznak, köztük két Kossuth-díjas író, költő: posztumusz Cs. Szabó László, illetve Kovács András Ferenc, azaz KAF. Kiváló tantestületnek lettem a tagja: a törökországi Rodostóba, Madzsarfaluba gyalog többször ellátogató Beder Tibor előbb tanára, majd igazgatója lett a korondi gimnáziumnak, Csata Béla orosz, később francia szakos tanár akkor volt az igazgatója az iskolának, amikor hazakerültem, a felesége, a makfalvi származású Csata Irén, több verseskötet szerzője, Szilágyi Ferenc, Erdély egyik legjobb matematika tanára, Asztalos Ferenc parlamenti képviselő Korondon kezdte a tanári pályáját. Korban alig néhány év választott el a tanítványainktól, szemtanúi voltunk Majla Sándor, Korondi Kovács András költői, dr. Bíró A. Zoltán indulásának – aki megálmodta és több társával 1979-ben Csíkszeredában létrehozta a Kommunikációs Antropológiai Munkacsoportot, amelynek meghirdetett célja: a romániai magyarság körében észlelt társadalmi és művelődési jelenségek antropológiai vizsgálata –, ahogyan az UNESCO-díjas Páll Ágoston pályaválasztása, a fazekasság melletti kitartása is ekkor dőlt el. Ahogyan a te két sorsosod, az atyhai Szász Árpád matematikatanár – éveken át Kovászna megye főtanfelügyelő-helyettese volt –, és az egyik kedvenc tanítványom, Imre János is. Az utóbbi Korondon döntötte el: történelemtanár lesz. Kár, hogy fájdalmasan korán visszaadta lelkét a Teremtőjének. Osztályfőnöke voltam az 1971-ben érettségiző évfolyamnak. Ennyi év távlatából is állítom: ritkán találkoztam ilyen összetartó osztályközösséggel!

Önmagunkat is fel kellett építeni! Volt olyan fazekas, aki kijelentette: „Azért a fizetésért, amit te kapsz, be sem mennék az iskolába!” Olyan is volt, aki káromkodott, amikor visszautasítottam a felkínált féldecit. Gondolj bele: ahol a világ vége, ott kezdődik a Sóvidék! Annak is a legeldugottabb szegletében van Korond. Évszázadok telnek el, hogy a nevét le sem írják, lakóit nem említik, hogy aztán a 19. század második felében, még inkább a huszadik században elemi erővel robbanjon be a köztudatba: hírnevét világgá vitték cserepei, táncai, viselete, szokásai, balladáit, köztük a *Júlia szép leány*, *Butyka Imre balladája*. (Az utóbbiról alulírott derítettem ki, hogy kovásznai származású csendőr volt. Ennek alapján Olosz Katalin néprajzkutató nemrég közölt impozáns tanulmányt a balladáról.) A Sóvidéken Áprily Lajos parajdi feltűnéséig nem volt igazi költő, csak fűzfapoéta. Néhány évtized elteltével az egy főre eső költők, írók, képzőművészek számát tekintve a Sóvidék a teljes magyar nyelvterület élvonalába tartozik. Elég, ha a József Attila- és Déry Tibor-díjas, Méhes György-nagydíjas Király László, a nemrég elhunyt festő-költő Páll Lajos, a „Kibéddelel megáldott Ráduly János”-t (Korondon született, hol más-hol?), Ambrus Lajos (a világ minden részébe eljutó *Hazanéző* főszerkesztője, a Firtos Művelődési Egylet elnöke), Molnos Lajos, Korondi Kovács András nevét említem. Helytörténeti bűvárokodásaim egyik emlékezetes élménye: a hollófekezte hajú, barna bőrű, fájdalmasan korán, 2015-ben elhunyt Majla Sándor költővel közölhettem, hogy cigánykovács ősei a 18. század közepén telepedtek át a szentdemeteri uradalomból Korondra, a gének titkos útjainak köszönhetően ezért üt el a szóke testvéreitől.

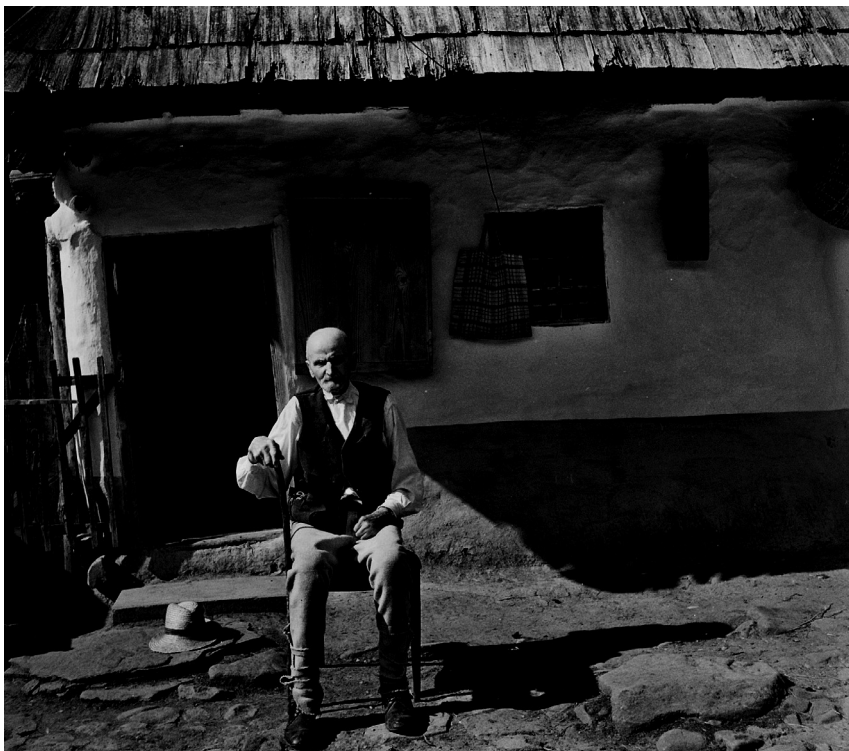
A Korondon tanárkodással töltött nyolc év kivételes pillanat volt az életemben: szemtanúja lehettem a faluközösség felbomlásának, atomizálásának, egy *másik Korond kialakulásának*. A Forrás-sorozatban 1979-ben megjelent *Pogány fohászok faluja* riportkötet részben ennek a leképezése volt. Talán nem véletlen, hogy alig volt olyan romániai magyar lap, folyóirat, amelyik nem közölt recenziót a kötetéről. Az Amerikai Egyesült Államokban Nagy Károly angol nyelven is közölt egy rövid ismertetőt...

Az a faluközösség, amelyben én felnőttem, amelynek vastörvényei a mindennapok életét meghatározták, már csak a tudatunkban őrződött meg. Felüdülés, hogy most, a mélyinterjú ürügyén elő lehet bányászni...

- *Mi kényszerített arra, hogy második diplomát is szerezzél?*

- A harmadik kérdésre adott válaszból felsejlik, hogy az 1962. évi megtorpedózott kolozsvári egyetemi felvételi és a marosvásárhelyi tanárképző főiskola elvégzése után elsősorban magamnak tartoztam azzal, hogy egyetemi tanári oklevelet szerezzek. 1966-ban iratkoztam be a Babeş-Bolyai Tudományegyetem történelem-filozófia karán történelem szakra, a levelezői tagozatra. Valójában végigjártam mind az öt évfolyamot, 1971-ben *Korond története az első írásos említéstől 1918-ig* címmel írtam meg a diplomadolgozatomat. Levéltári kutatásaim során ismertem meg és kötöttem egész életre szóló barátságot Dani Jánossal (Dedrádszéplak, 1923. szeptember 23 – Kolozsvár, 2005. augusztus 4), aki a latin nyelv egyik legjobb ismerőjeként, Kelemen Lajos, a legendás levéltáros örökébe lépve, az Akadémia Kolozsvári Történeti Levéltára (valójában az Erdélyi Múzeum Levéltára) munkatársaként a források kiváló ismerője volt. Dani Jánosnak meghatározó szerepe volt a *Documente privind istoria României* című forráskiadvány erdélyi sorozatának szerkesztésében. Levéltári kutatás közben láthattam az erdélyi történész nemzedékek eszményképét, Jakó Zsigmond professzort. A diplomadolgozat, a székely sóbányászat történetének, a sóvidéki települések történelmének kutatása késztetett arra, hogy az 1970-es évek közepén kezdeményezzem a Sóvidék több kötetesre tervezett történeti, néprajzi monográfiájának megírását. Ma is remegek a jóleső izgalomtól, amikor felsorolom az egykori munkatársakat: dr. Kós Károly, Szentimrei Judit, Haáz Sándor, dr. Madar Ilona, a sokoldalú néprajzkutató, dr. Vofkori László, a kiváló geológus, kötetek, turisztikai kalauzok sorának szerzője, dr. Csortán Márton, dr. Barabás László, a dramatikus népszokások több kötetes szerzője, dr. Pávai István a magyar népzene, táncművelés, népi táncok zenéjének európai hírű kutatója, dr. Gagy József, a Sapientia Erdélyi Tudományegyetem docense, Kuszto Endréné Szabó Piroska, Fülöp G. Dénes református lelkész, Márton Béla magyartanár, faragó művész, a népi mesterségek szakavatott kutatója, Fülöp Sámuel mérnök, Lőrincz Lajos, Kacsó András koreográfus, Lőrinc Béla néptáncos, Zsigmond József, a hamuzsír előállításának nagy mestere, István Lajos korondi keramikus, Tófalvi István erdész, az erdőkiélés kivételes képességekkel megáldott kutatója, a 2015-ben elhunyt Józsa András helytörténész, Ady-kutató,

Szováta monográfiájának társszerzője. Molnár Dénes, a fájdalmasan korán elhunyt grafikus készítette a rajzokat, Bálint Zsigmond a fényképeket. Domokos Géza, a Kriterion Könyvkiadó akkori igazgatója szerint is ez lett volna az egyik legnagyobb könyvkiadói vállalkozás: több vaskos kötetben mutattuk volna be a szinte kizárólag székely-magyarok lakta, néprajzi hagyományokban, szokásokban, a néptáncok, népviselet, népdalok világában páratlanul gazdag Sóvidéket. Akkor még nem tudtam: az 1970-es, 1980-as években nem az irodalom, az esszé, a dráma, hanem a helytörténet, a néprajz volt a kommunista diktatúra és az állambiztonság számára a legveszélyesebb tudományág. A ténytyszerű, megcáfolhatatlan adatokat, leírásokat nem lehetett hami-
sítani. Amikor Könczei Csilla közzétette édesapja, Könczei Ádám



Rádióinterjú készül a százéves Gothárd Mihály bácsival.

szekusdossziéját, a kommentelők közül többen megkérdezték: ki volt Könczei Ádám, hogy oly sokan jelentettek róla? A magyarázat: a táncházmozgalomban játszott meghatározó szerepéért a Szekuritáté célkeresztjébe került. A készülő sóvidéki kötetek munkatársaival Marosvásárhelyen, Kolozsváron többször találkoztunk. Nagyon értékes, zömmel 1990 után publikált impozáns kötetek születtek. Újból a Szekuritáté „látómezejébe” kerültem. 1982. október 30-án házkutatást tartottak, elvitték a kézirataim egy részét, jegyzeteimet. A szekusdossziémban megtaláltam az 1989. december 22-ig lebonyolított levelezésem román nyelvű fordítását, elsősorban a néprajzkutató dr. Madar Ilonával, dr. Trócsányi Zsolttal, Erdély történetének kiváló kutatójával, a Kossuth-díjas Varga Domokossal, Kresz Máriával, a népi kerámia apostolnőjével, az ugyancsak népi kerámia-kutató István Erzsébettel folytatott teljes levelezésemet. Nagy-nagy fájdalom: a Szekuritáté végül is elérte a célját, megakadályozta a sóvidéki néprajzi sorozat megjelenését! 1990 után a munkatársak egy része elhunyt, aki túlélte a diktatúra szellemi kalodáját, a saját kötete publikálását tartotta elsőrendű feladatának. Dr. Barabás Lászlóval, dr. Pávai Istvánnal és Józsa Andrással közösen többször felvetettük: a szétszórt kötetekből, azaz a már megjelent kötetekből össze kellene állítani a tizennégy településből álló régió – Szováta az egyetlen város, a többi község, falu, a fővárosnyi kiterjedésű Fenyőkút, Pálpataka, Békástanya pedig tanya-bokor – egyetemes tanulságokkal szolgáló, több kötetes történeti, néprajzi korpuszt, hiszen olyan különleges titkok is vannak, mint a székely só története. Ez is az elvégzésre váró nagy feladatok közé tartozik...

- *Rádióriporter lettél Marosvásárhelyen, ami attól kezdve hosszú ideig meghatározta az életedet, sőt később is a média világába tértél vissza. Honnan ez a rádió iránti szeretet? Vagy egyszerűen véletlen? Ez adódott?*

- Szerettem a rádiót, ma is szeretem. Sokkal meghittebb, emberibb léptékű, mint a televízió! A televíziónál legalább három ember szükséges – az operatőr, a riporter és a világosító –, hogy egyáltalán beszélgetés szülessen. A kamera sokakat zavar, így sokszor a kérdező és a kérdezett közötti meghittség illan tova, ami nagyon fontos, hogy a beszélgetőtárs a legbensőbb titkairól is valljon! Ma a rádióhallgatók többsége háttérrádiózó: a legkülönbözőbb gyáregységekben, kisiparosi

műhelyekben folyamatosan szól a rádió – legtöbbször slágerek, kívánságmuзыка, „dáridó” formájában – közben autót szerelnek, bútort készítenek, cipőt javítanak, ruhát varrnak, a háziasszonyok rádiózás közben főznek, olvasnak, kézimunkáznak, mosnak, vasalnak. Háttértelevíziózás is van, de ott is a hang, a zene játssza a prímét, a kép másodlagos. Tudok olyanokról is – ilyen volt Marosvásárhely jeles építészkrónikása, Keresztes Gyula –, akik évek óta sem rádió, sem tévéműsort nem hallgatnak, nem néznek, mert úgy vélik: sok időt von el a hasznos munkától, a műsorvezető, a riporter már „megszűrte” az információkat, a csatorna pedig a tulajdonosának, elkötelezettségének megfelelően sugározza azokat. Hol vannak azok a békebeli szép idők, amikor a bukaresti magyar tévéadás kezdetekor, vagy 1994 után a Duna Tévé első műsorainak sugárzásakor a fű sem nőtt, a fél utca – az első képsoroktól az utolsóig – együtt követte a műsorokat?

Ma már sem a rádiózás, sem a tévézés nem *közösségi*, hanem *egyéni* időtöltés, nagyon kivételes esetben *élmény!* Ennek ellenére szerte a földgolyón az emberek milliárdjai nagyon sok időt töltenek – igen gyakran feleslegesen – az egyszerű vagy egy fél szoba falát elfoglaló plazmatévé-csodák előtt. Most is éppen egy különös rádióriport „felgöngyölítésén” ügyködöm: a költő, nyelvész, egyetemi tanár Szabédi László pártos elkötelezettsége ellenére a nemzeti-kommunizmus útjára lépett román hatalom számára – a magyar kisebbség jogfosztásainak időnkénti hangsúlyozása miatt – kellemetlenné vált, igyekeztek vakvágányra futtatni. Az 1956-os magyar forradalom és nemzeti szabadságharc kitörése előtt egy íródelegáció tagjaként a Szovjetunióba küldték. A Szabédi-hagyatékban a Szovjetunióban papírra vetett naplója is megtalálható, fénymásolatban őrzöm, nemsokára lábjegyzetekkel, háttérinformációkkal kötetben is közlöm. 1956. november 2-án tértek vissza a Szovjetunióból. A Magyarországon történekről csak azok az információi voltak, amelyeket a szovjet propaganda és hírközlő szervek az „ellenforradalom”-ról közöltek. A Băneasa repülőtéren nyilvánvalóan legfelsőbb pártutasításra a bukaresti magyar rádióadás egyik riportere oda dugta a mikrofont az orra alá: „Szabédi elvtárs, mi a véleménye a magyarországi eseményekről?” Szabédi László a manipulált szovjet információk alapján elítélte a magyar „ellenforradalmat”. Kolozsvárra hazatérve is az első nap ugyanezt tette az egyetemi

hallgatók előtt. Amikor megbízható információk birtokába jutott, akkor felrohant a Kolozs tartomány pártbizottság első titkárához, Vaida Vasile elvtárshoz, és kérte a rádiós nyilatkozata visszavonását. Kiröhögték! Hatvan év távlatából keresem az ominózus rádiós nyilatkozatot: szeretném „összeszikkasztatni” a mítosszá nemesedett történetet a hiteles dokumentummal...

A rádióval való kapcsolatom 1972. augusztus 1-jével kezdődött. „Férjhez mentem” Marosvásárhelyre, a rádióstúdió szerkesztősége keresett meg engem. Előzetesen korondi tanárként több riportot is készült velem az iskolai múzeum létrehozása kapcsán, írásaim jelentek meg a különböző lapokban, folyóiratokban, elsősorban *A Hét*ben. A szerkesztőség, Oroján Sándor főszerkesztő hívott. 1971 végén, annak ellenére, hogy útban volt a két ikerfiú – akik 1972. augusztus 23-án „a nagy ünnep lázában” holt részeggé vált orvos hozzá nem értése, gondatlansága miatt meghaltak! –, elvittek katonának. Amolyan szibériai garnizonban, a Craiova melletti Plenițan, egy mező közepén töltöttem a katonai szolgálat hat hónapját. A marosvásárhelyi hadkiegészítő parancsnokság egyik magyar őrnagya azt kérdezte: „– Milyen bünt követett el, hogy Plenițára viszik? Az egy büntető század!” A szekus-dossziém ismeretében tudom: már a katonaság előtt a Sóvidék helytörténeti, néprajzi monográfiájáról álmodoztam, ilyen jellegű írásokat, tanulmányokat közöltem. Ez volt a főbenjáró bűnöm!

A katonaságtól – minden átmenet nélkül – a marosvásárhelyi rádióstúdióhoz kerültem. Az első riportút Segesvárra, Fehéregyházára, az Ispán-kúthoz vezetett. Petőfi- emlékek, visszaemlékezések után kuttattunk dr. Kovács Istvánnal (1919–2001), a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti intézet rektori titkárával (1947–1958), rövid ideig a Marosvásárhelyi Állami Színház igazgatójával, a Sipos Domokos-monográfia (1990) és az *Őrmester úr, nincs puska!* című, második világháborús és szovjet hadifogságról szóló visszaemlékezések (1992) szerzőjével, mintegy ötezer rádióriport készítőjével, a marosvásárhelyi magyar rádióadás osztályvezetőjével, valamint Vajna Jánossal és Csifó Jánossal. Az akkor szerzett információk alapján később tanulmányt írtam Ajtay Gecse Viktorról, aki a Fehéregyháza melletti Ispán-kútnál – a Magyar Örökség-díjas szobrászművész által készített, Petőfi Sándort ábrázoló szoborfejet, domborművet és az emléktáblát 1990-től

kezdve hányszor gyalázták meg, próbálták megsemmisíteni a szélsőséges román nacionalisták! – gyanította a világszabadság költőjének lehetséges sírhelyét, és dr. Alexandru Culcer segesvári orvosról, Petőfi-kutatóról – a disszidens, Párizsban élő Dan Culcer író édesapjáról –, akik kutatásaikkal árnyaltabbá tették a legnagyobb magyar költő utolsó napjának máig nem tisztázott történetét.

Sok mindent elárul a média akkori világáról, a cenzúráról, a kiszolgáltatottságról, hogy *Vastaps* néven üzemcsarnokokban, művelődési házakban, iskolákban – színészekkel, népdalénekesekkel, a Maros Művészegyüttesre átkeresztelt Állami Székely Népi Együttes táncosaival, műkedvelő csoportokkal – az élmunkásokat köszöntendő nyilvános műsorokat kellett tartanunk. Szívből utáltam ezeket! A mai újságíróknak, rádióriporternek, tévészerkesztőnek, a sajtó bármelyik mai munkásának halvány segédfogalma sincs, milyen durva eszközökkel működtették a cenzúrát! 1971 októberében az RKP KB Sajtóosztályán közölték – „bizalmasan”! – a magyar és német lapok, rádióadások főszerkesztőivel, a bukaresti magyar tévéadás főszerkesztőjével: a nemzetiségek nyelvén csak abban az esetben lehet leírni, rádió- és tévéadásban megnevezni a település nevét, ha az elnevezés román nyelven és a nemzetiségek nyelvén azonosan hangzik: Arad, Apahida, Déva! Kovásznát sem lehetett magyar nyelven leírni, közölni, csak román nyelven: Covasna! A tiltakozás hatására a rendelkezést nem közölték a Hivatalos Közlönyben, de attól érvényben maradt! Furcsábbnál furcsább körülírásokkal lehetett utalni egy-egy település eredeti magyar nevére. Marosvásárhely megnevezéseként általánossá vált a „Maros parti város”, „a két Bolyai városa”, „Bodor Péter és dr. Bernády György városa”. Kolozsvár esetében kéznél volt a megörökölt „kincses város” definíció, minden magyar csak azt használta. Borzalmas időszak volt az újságírók, az elektronikus sajtó munkatársai számára: tantaluszi kínokat éltünk át, amíg egy elfogadható körülírást kigyöngyöztünk! Visszatértek az 1930-as évek település elnevezéseinek nyaktilói! Ahogy Cs. Nagy Ibolya fogalmaz a Farkas Árpád-monográfiában: „Játsozozás a kisebbségekkel: húzd meg – ereszd meg.” (Átgondolt, célratoró asszimiláció Ceaușescu Románájában).

A legkisebb hír, riport is csak akkor mehetett adásba, akkor jelenhetett meg, ha a megyei sajtóigazgatóság cerberusai – a főszer-

kesztő, az aznapi adásfelelős szigorú ellenőrzése után! – ráütötték a hangfelvételt rejtő kazettára a hírhedt „BT”-rövidítést: román nyelven „bun de tipar”, magyar nyelven „nyomási engedély”. 1974. április 1-jén – csöppet sem áprilisi tréfaként! – megjelent a sajtótörvény, benne a cenzúra pontos leírásával. A cenzúra méreteit jól bizonyítja: a Kriterion Könyvkiadó 1990-től kezdődően megjelentette a Pezderka Rudolf és mások által kicenzúrázott köteteket *Tiltott könyvek – szabadon* címmel. Valóságos sorozattá állt össze: eddig több mint ötven „index-kötet” jelent meg csak a Kriterionnál! Valójában A *sóvidéki népi fazekasság* című kötetem is index-kiadványként jelent meg 1996-ban a marosvásárhelyi Mentor Kiadónál. Már 1989 előtt készen voltam a teljes kézirattal, dr. Kós Károly megírta a lektori véleményezését!

A sajtó párt általi ellenőrzése még szigorúbban működött azután, hogy a szörnydiktátor, Nicolae Ceaușescu, a „pragmatikus Nyugat” átverésére nagy csinnadrattával bejelentette a „sajtóigazgatóságok”-nak becézett cenzúra felszámolását.

A cenzúrával való közelharc egyik csatája a készülő ezer oldalas A „Bolyai” *Tudományegyetem pere* című kötetemhez kapcsolódik. A cím egyértelmű utalás arra: attól a pillanattól kezdve, hogy az 1945. április 16-án kezdődött és április 17-én befejeződött kolozsvári tanácskozás után döntés született, miszerint 1945. május 1-jén, a nagyszebeni román nyelvű I. Ferdinánd Király Egyetem visszatérésének napján, *Kolozsváron magyar tannyelvű állami tudományegyetem létesül* (a román egyetem elfoglalja azokat az épületeket, amelyeket a II. bécsi döntés, 1940. augusztus 30-a után elhagyott, a magyar egyetem a sétatéri volt Regina Maria leánygimnáziumba és a Marianumba költözik), folytatva azzal, hogy az I. Mihály román király által aláírt 407/1945. számú királyi rendelet törvény alapján *Kolozsvárott 1945. június 1-i hatállyal magyar előadási nyelvű Tudományegyetem létesül*, a román társadalom pártállástól, osztálytól, rétegtől, ideológiai elkötelezettségtől függetlenül mindent elkövetett a később „Bolyai” nevet felvevő magyar egyetem ellehetetlenítése, felszámolása, a román egyetembe való végleges beolvasztása érdekében! Én elkövettem azt a merészséget, hogy mélyinterjút készítettem az első „bolyais” csoport perében hét év börtönbüntetésre ítélt Várhegyi Istvánnal, a Román Akadémia marosvásárhelyi fiókjának kutatójával. Nemcsak a sajtóigazgatóságnak becé-

zett cenzúra, hanem a megyei pártbizottság részéről bizonyos Lupu elvtárs – 1990 után taxisként fejezte be politikai karrierjét – szegyenpadra ültetett. Később azon már nem csodálkoztam, hogy a jobbágyfalvi tavaszi határkerülésről készített, ma már megismételhetetlen néprajzi riportműsoromat úgy tiltották le, hogy soha adásba sem kerülhetett! A jilavai börtön földalatti kazamatáinak egyikébe hurcolt felvétel a nedvesség hatására örökre elenyészett. Közben írásaim jelentek meg a különböző folyóiratokban, napilapokban. Egyre sűrűbbé vált körülöttem a levegő. Hamarosan Koppándi Sándor „kedvenc üldözőttje” lettem. Koppándi Sándor előbb az RKP Központi Bizottsága propaganda osztályán működött csoportvezetőként, majd a blikkfangos címet viselő, 1982-ben megjelent *Beszéd* (más fordításban: *Szónoklat Erdélyről*) című, Ion Lăncrănján-pamflet publikálásakor a Központi Bizottság Sajtóosztályának főelőadója volt, és ebben a minőségében a magyarelenség egyik etalonjaként ma is számon tartott fércmű elleni tiltakozások legfőbb akadályozója lett. 1989 decembere után fafaragással múltatta az időt. A három vaskos kötetből álló, több mint nyolcszáz oldalas szekusdosziémában külön fejezet szól arról, hogy amikor több évi kérvényezés után végre útlevelet kaptam és 1982 novemberében két héten át Budapesten tartózkodtam – a Magyar Országos Levéltárban sóvidéki dokumentumokat tanulmányoztam –, magyar nacionalista és irredenta indíttatásból Erdélybe loptam a *Tiszatáj* 1982. szeptemberi számát, benne Köteles Pál *Töprengés egy torzkép előtt*, valamint Száraz Györgynek a *Valóság* ugyanazon év októberi számában megjelent *Válasz egy furcsa könyvre* című tanulmányát (a teljes választ könyv változatban 1983-ban a Magvető Kiadónál publikálta, *Egy furcsa könyvről* címen), amelyekben a szerzők becsmérlelően nyilatkoztak Ion Lăncrănján könyvéről és a román népről. Nem mellékesen jegyzem meg: a Szekuritáté Irattárát Tanulmányozó Országos Tanács Bukaresti Levéltárában és az Állambiztonsági Szolgálatok Budapesti Történeti Levéltárában könyvtárnyi irodalma van a hírhedt pamflet nyomán kibontakozott román–magyar vitának. Magyar és román nyelven szeretném megjelentetni a megfigyelési és követési dossziémat, ebben rövid összefoglalását közlöm a vitának. 1982-ben nemcsak nálam, hanem számos erdélyi magyar értelmiséginél tartottak házkutatást, vittek el nagyon értékes kéziratokat. Az állambiztonsági szerveknek a Nagyváradon megjelenő *Ellenpontok* szamizdatra és a szerkesztőkre

való 1982. november 7-i *lecsapása* után a ma Göteborgban élő, a leginkább érintett Tóth Károly Antal egykori szamizdat-szerkesztő a budapesti *Kapu* című folyóirat 2013. évi lapszámaiban három folytatásban megjelent tanulmányában a CNSAS-tól kapott dekonspirálás alapján tételesen is megfogalmazta: a „Ioan Bărdac” fedőnéven jelentő dr. Király Ernő nagyváradi – egyébként kiváló – ügyvéd besúgása, jelentései nyomán göngyölítették fel az *Ellenpontok* történetét, kobozták el a lapszámokat! A következő szekuslátogatáson az én lakásomon keresték az éppen Tölgyesen bujkáló Szócs Gézát. Nem véletlenül! A közvetlen szomszédom, az ugyanazon az udvaron lakó Dósa György-Albert – aki „Demeter” fedőnéven mindenkiről és mindenről jelentett, aki és ami Marosvásárhelyen élt és mozgott! – egyik jelentésében (csak rólam hatvankét jelentése volt, olyan nap is akadt, amikor három ügynök-jelentést fogalmazott meg!) arról számolt be, hogy nagy elismeréssel méltattam Szócs Géza költészetét, és hogy a Herder-díjas Sütő András őt javasolta a bécsi Herder-ösztöndíjra. Innen már egyenes út vezetett az „áramkör” bekapcsolásához. Közben párhuzamosan is zajlott az élet: mindennap ott strázsált a kis rendszámú szekus autó a házunk előtt. Célratörően, a parancsnak megfelelően végezték a megfélemlítési munkájukat. A dossziémban részletesen leírják, hogyan szerveztek a szerkesztőségben egy olyan gyűlést, amelyen kötelezően jelen kellett lennem, a magyartanárno feleségemet az „Avram Iancu” nevét viselő könnyüipari iskolaközpontban ugyancsak gyűlésen „tartották fogva”, a gyerekek az iskolában voltak, így zavartalanul beszerelték a lehallgató készüléket, amelyik a legkisebb zörejt is jelezte a „központba”. Az 1980-as évek naivságát tükrözi: azt hittük, ha párnát teszünk a telefonkagylóra, bekapcsoljuk a rádiót és zenét hallgatunk, akkor nem tudják kiszűrni a rendszerellenes beszélgetéseket. Minden telefonbeszélgetésemet, a szobában elhangzottakat, román fordításban olvasom a dossziém harmadik kötetében!

A makfalvi író-olvasó találkozóról közölt írásom Koppándi Sándornál kiverte a cenzori biztosítékot. A rövid beszámolóban felsoroltam: a nagyszámú író, költő mellett jelen volt Bözödi György is, aki a *Székely bánja* című kötetében már-már modellként emlegette Makfalvát, elismeréssel írt a kerámia bivalyokat mintázó Vass Áronról, a szövetkezeti mozgalomról, a Kis-Küküllő menti nagyközség (azóta látványosan megfeneklett!) élni akarásáról. 2016. február 8-án a Szekuritáté Irat-

tárát Vizsgáló Országos Tanács bukaresti Levéltárában végre megtaláltam, kijegyzeteltem, fénymásolását kértem Jakab Bözödi György periratának, megfigyelési és követési dossziéjának. Végre megfejtetem: miért került állandóan „slamasztikába”, „galibába”, miért hurcolták el – hol homoszexualitás vádjával, hol más ürüggyel – a madár-csontú, fizikai megterhelésre képtelen Bözödi Györgyöt a Duna-csatornához és más megsemmisítő munkatáborokba? Bözödi Györgyöt az 1940 és 1944 közötti írásaiban, műveiben valóban fellelhető antiszemizmus mellett „fasiszta propagandával”, „revizionizmussal”, „békeellenes magatartással”, „háborús és emberiség ellenes bűnök elkövetésével” vádolták. A legfőbb bűnei egyike: Bözödi György 1945-ben Kolozsváron „sovíniszta, szovjetellenes epigrammákat, kuplékat, párbeszédet, énekeket írt és terjesztett”. A Kolozsvári Táblabíróság melletti főügyészség 1947. október 24-én – háborús bűnök elkövetésének vádjával! – elrendelte a letartóztatását. Aznap I. Mihály király őfelsége nevében állították ki a 3111/1947-es számú letartóztatási parancsot. Bözödi Györgyöt – egy alapos házkutatás és műveinek elkobzása után – akkor már régen a Sziguranca bukaresti börtönébe szállították. 1946. április 2-án arra kényszerítették: magyar és román nyelven írja meg a *Curriculum vitae*-jét. Egy 1946. augusztus 21-i keltezésű Sziguranca-jelentés a *Székely bánja* szerzőjét a magyarországi és erdélyi *Magyar Ellenállási Mozgalom* – fantom szervezet – futárjaként, összekötő embereként aposztrofálta. A hírhedt jelentésben szereplő 197 neves erdélyi magyar személyiség mindenikét később bebörtönözték, ellehetlenítették, többeket, köztük Sass Kálmán érmihályfalvi református lelkészt kivégezték. Bözödi György a kiszemelt áldozatok közül a 29. volt a felsorolásban. Az első számú célpont – a nagy vad – Márton Áron gyulafehérvári római katolikus püspök volt. Bözödi György periratának, megfigyelési és követési dossziéjának közlése az egyetemes magyar irodalom története szempontjából is minden bizonnyal a reveláció erejével hat majd! Eddig teljesen ismeretlen, senki által nem kutatott dokumentumokkal egészül ki a Kolozsvárott 2008. november 7-én tartott és a *Székelyföld* 2009. februári számában közölt Bözödi-konferencia törzsanyaga. Nem állhatom meg, hogy ne idézzem a Bözödi Györgynek tulajdonított és a megfigyelési dossziéjában olvasható *Árvák éneke* című vers kezdő sorait: „Maros vizén zúg a malom, / Más veszi

a vámot azon. / Másnak szaval Kurkó Gyárfás, / Szomorúan zúg a nyárfás, / Megölt minket a sok elvtárs!”

Ezt a beszámolómat, valamint a *Korunk* 1982. évi pályázatán első díjat nyert *A Temesváron élő atyhaiak közössége* című szociológiai felmérésemet a *Szabad Európa Rádió* folytatásokban közölte. Koppándi Sándor Marosvásárhelyre utazott, összetrombitálta a marosvásárhelyi rádióstúdió akkori vezetőségét, Sebestyén Liviu igazgatót, Gidófalvy Zoltánt, aki Maros megyei főcenzorból lett a magyar nyelvű rádióadás felelőse, Alexandru Pogaceanut, a rádió pártalapszervezetének titkárát, kérdőre vonta őket: meddig tartanak egy olyan embert a rádiónál, akinek az írásait a Szabad Európa Rádió folyamatosan közli? Engem pedig megfenyegetett: hamarosan következik a „seggberúgódás”! Nem kellett sokat várnom: 1982. október 30-án – útlevél-visszautasítás ürügyén – házkutatást tartottak a lakásunkban, elvitték a jegyzeteimet, a már kész tanulmányaim egy részét. A szekusdossziémban külön „irodalma” van ennek: az állambiztonsági szervek csupán „érdeklődtek” a munkám, az írásaim felől! Az akkor nyolcéves Szabolcs fiamat, a hatéves Zselyke lányomat kézen fogtam és megkerestem a lakásán szerkesztőségi kollégámat, Ágoston Vilmos író (Vilkát), akit akkor is nagyon tiszteltem (ma is): arra kértem, ha valami történik velem, legyen gondja a gyerekeimre, a családomra! Másnap, október 31-én bementem az *Igaz Szó* szerkesztőségébe, annak ellenére, hogy előző nap megfenyegettek, senkinek ne merjek szólni a házkutatásról, a legapróbb részletekig beszámoltam az állambiztonsági szervek „sajátos érdeklődéséről”. Akkor már tudtam: ilyen helyzetekben a legjobb védekezés a publicitás, mindent elmondani lehetőleg mindenkinek! Hamarosan nagyon sokan tudtak arról: nálam házkutatást tartottak! Cs. Gyímes Éva Kolozsvárról Marosvásárhelyre utazott, felkeresett a lakásunkon és együttérzéséről biztosított...

– *A rádiós munka mellett írtál is. Az 1979-ben megjelent Forrás-köteted sővidéki riportokat tartalmaz. Ez a rádiózás mellékterméke?*

– Határozottan nem! A rádióriporteri munkát különválasztottam az írástól. A Forrás-sorozatban megjelent *Pogány fohászok faluja* című kötet már a korábban megálmodott sővidéki helytörténeti, néprajzi, szociológiai, szociográfiai kötet jegyében született. Olyan kötetet kép-



1956-os köteteinek bemutatóján
(a háttérben Majla Sándor)

zeltem el, mint a *Magyarország felfedezése* sorozatban megjelent impozáns monográfiák. A cím egyformán utal a Sóvidék valamennyi településére, ahol a fohász gyakran csapott és csap át kétségbeesett káromkodássá. A kötet írásakor eredetiben olvashattam a színház-rendező Cseresznyés Gyula édesapjának, idősebb Cseresznyés Gyulának – a Sóvidék egyetlen világhíró tengerészének! – páratlan értékű naplóját; emléket állíthattam kedvenc korondi magyartanáromnak, a marosvásárhelyi *Vörös Zászlótól* politikai okokból menesztett, majd Fenyőkútra „önszáműzött” – valójában: oda kényszerített – Tóth Mártonnak; az ölelésnyi táj annyi jeles és jeltelen emberének. Foglalkoztatott a gondolat, hogy bővített kiadásban, az eredeti elgondolás szerint, legújabb felmérésekkel kiegészítve kellene megjelentetni, de aztán az erdélyi, romániai ’56 történetének kutatása más vizekre vezérelt – már nem lesz időm a szociológiai, szociográfiai felmérést

elvégezni. Számomra az is elégtétel: a *Pogány fohászok faluja* című sóvidéki kötetemről majd mindenik romániai magyar napi- és hetilap, folyóirat recenziót közölt. Jóval az 1989. decemberi rendszerváltás után tudtam meg: Nagy Károly, az Amerikai Egyesült Államokban működő Magyar Baráti Közösség, a Detroit környéki Reménység-tava mellett minden év augusztusában megtartott, magyar értelmiségi elit-klubnak számító ITT-OTT-konferenciák – 2006-ban a konferencia egyik előadója voltam, az 1956-os magyar forradalom erdélyi, romániai visszhangjáról tartott előadásommal próbáltam bizonyítani: csak egyetemes magyar '56-ról írhatunk és beszélhetünk! –, az Anyanyelvápolók kongresszusának egyik főszervezője a Forrás-kötetemről azon melegében angol nyelven közölt recenziót. Marosvásárhelyen személyesen adta át a könyvismertetőt.

– *Tudomásom szerint éppen A Temesváron élő atyhaiak közössége című szociológiai felméréssel első díjat nyertél a Korunk 1982. évi pályázatán. Nem ez volt az első találkozásod az atyhaiakkal. A Forrás-kötettedben is van onnan származó riportod. Sokat foglalkoztál akkortájt az atyhaiak közösségével – a faluban és másutt is –, de mintha megszakadt volna ez a folyamat. Vagy én tudom rosszul?*

– Atyhát nagyon szerettem és szeretem a mai napig! Minden Atyháról, atyhaiakról szóló írásomban követendő példaként piederasztalra emeltem: 1925-től, amikor az első atyhai kislányok elszegődtek Temesvárra cselédnek, élvezték a rendtartó faluközösség támogatását, szolidaritását. Temesváron, Marosvásárhelyen, Nagyszebenben, Sepsiszentgyörgyön névsorokat láttam: az atyhaiak bárhol jártak, élvezték a közösség támogatását. Az említett nagyvárosokba kerülve biztos címre mentek, szállást, ellátást kaptak, élvezték a fészek melegét. Ez a modell az Amerikai Egyesült Államokban is működött: egyetlen atyhai fölött sem aludt el lehajtott fejjel a gondviselés! Amikor az 1970-es évek közepétől elkezdtem a Temesváron, Marosvásárhelyen, Nagyszebenben, Sepsiszentgyörgyön létező atyhai közösségek felmérését, mindenhol azt tapasztaltam: a hajdani nagyon erős, összetartó falusi közösség minden fontos értékét átmentették a nagyvárosokba is. Atyhaiak szomszédjait is kérdeztem: magyarok, románok hasonlóan nem tapasztaltak, pár hét alatt kalákában családi házakat emeltek, segítettek a bajbajutottakon, a hirtelen munkanélkülivé vált sorstársa-

ikon. Azt is felsorolták, hogy Kalánban, a Zsil-völgyében is élnek atyhaiak. A Szovátára leköltözöttekkel könnyű volt szóba állnom, mert ők még valójában otthon voltak. Az 1962-ben befejeződött kollektivizálás tette be az ajtót Atyhának: mindenki menekült, a „hegyre-szúrt” falu – talán ez a legtalálóbbs megnevezése a Réda-hegy aljában kialakult településnek – hónapok, hetek alatt kiürült! Havonta, kéthavonta Temesvárra utaztam, Imre Lászlónál és feleségénél, az ugyancsak atyhai Györffi Jolánnál szálltam meg, a Julius Fucik utca 20. szám alatt. Az egyetlen olyan konkrét szociológiai felmérés volt, ahol a közösség 490 tagjával elbeszélgettem, a kérdőívek egy részét közösen töltöttük ki. Nagyon sok atyhai lakásban megfordultam, mindenhol szívesen látott vendég voltam. Az atyhai férfiak egy része a temesvári vágóhídon dolgozott. Arra is volt példa, hogy román munkások ránk szóltak: beszéljünk román nyelven, román kenyeret eszünk! Kicsin múltott, hogy nem lett verekedés belőle, csak a medve tud olyan ijesztően ránézni az emberre, ahogyan az atyhaiak tiltakoztak anyanyelvi jogaik megkérdőjelezéséért. A kortárs szociológiai irodalmat is alaposan áttanulmányoztam, kerestem a hasonló, magyarországi, európai, faluról városra menekített közösségi modelleket. Az atyhaiakéhoz hasonló mélységűt sehol nem találtam. Ma is büszke vagyok *A Temesváron élő atyhaiak közössége* címet viselő, 1984-ben az Egyed Péter szerkesztette *Változó valóság* című kötetben bővített változatban publikált tanulmányomra. Örömmel látom: ma is gyakran idézik! Olyan meghitt barátság alakult ki közöttünk, hogy színházi előadásra, képzőművészeti tárlatra is közösen mentünk, mert a Csiki Gergely Színház igazgatója panaszkodott, hogy az atyhai közösségből kevesen hódolnak Thália papjainak.

1990-től – mint annyi minden ebben a huzatos Távolkelet-Közép-Európában – az atyhaiak közössége is megroppant! Míg korábban alig volt asszimiláció, ez is erodálni kezdte a közösséget. Már a szülőfaluban tartott Magdolna napi búcsú – „Gyere nálunk Magdolnára, / Föltaszítlak a meggyfára. / Egyél meggyet eleget, / Míg a szemed kimered!” – is nagyon sokat veszített a varázsából. Nemcsak a meggyfák kipusztulása miatt, a hazahívó szó nem talált meghallgatásra. Dr. Dávid Lászlónak, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem rektorának a felesége, a fizikatanárnő Anikó atyhai, Korondon tanítványom volt. Néha összefutunk Marosvásárhelyen, vagy a nyári vakációban Atyhá-

ban. Elsőkézből szerzem az információkat arról: az egykori modell-közösség hogyan vált önmaga árnyékává! Felesleges minden önáltatás: az a közösség már csak a tudatunkban él! A temesvári, nagyszebeni barátaim is rendre átköltöztek az „örök vadászmezőkre”. Volt egy pillanat, amikor csiszoló gyémántként megvillant egy nagyvárosi székely közösség. Jó lenne egy másikat, kevésbé konzervatív formálni helyette, de ehhez ott, helyben, eszméltető sorsú emberekre lenne szükség...

- Korondhoz is erősen ragaszkodtál akkortájt. Részt vettél az akkori népművészeti mozgalomban, amelyik megújítani kívánta a népi kerámiát. Magad is több helyen írtál az akkor tapasztalt jelenségekről, segítettél néprajzi szakembereknek eligazodni a keramikusok között, az Árcsói Fazekas Vásárok egyik kezdeményezője voltál. Később tanulmányokat szenteltél ennek a témakörnek, de 1996 után mintha megszakadt volna ez a folyamat. Vagy én tévedek?



Cserhalmi József, a győri Hargita Alapítvány képviselője és Ambrus Lajos, a korondi Hazanéző című folyóirat főszerkesztőjének társaságában, a Magyar Írószövetség Bajza utcai székházában.

- Nagyon szép minősítéseket fogalmaztál meg a népi fazekasság iránti rajongásomról! Én csak használni szeretnék a szülőfalumnak, szűkebb és tágabb szülőföldemnek. Valóban, a hajdani Európa-hírű korondi fürdő helyén - közel két évszázadon át Erdély Gleichenbergjének nevezték! - minden esztendő augusztus második szombatján, vasárnapján megtartott fazekasvásár fénykorában tízezreket vonzott. Emlékszem, mekkora élmény volt, amikor az 1980-as évek közepén a színpadról fokozatosan kiszorított Illyés Kinga - korai halála pótolhatatlan vesztesége az egyetemes magyar előadóművészetnek! - mintegy tízezer résztvevő előtt mondta a magyar líra legszebb verseit. Megfigyelési és követési dossziéjában a „szolgálatos szemek és fülek” külön fejezetet szenteltek a korondi fellépésének. A rendszerváltás előtt csodaszámba ment, hogy az árcsói fazekas vásárt nem tiltották be! A népi kerámia legkiválóbb szakemberei - Bukarestből, Nagyszebenből, Kolozsvárról, Marosvásárhelyről - zarándokoltak el Korondra. Horezu fazekasai, a Vicșoreanu-házaspár számára anyagilag is megérte, hogy a székely, magyar, megrendelésre szász vagy román kerámiát is játszi könnyedséggel készítő korondi fazekasokkal együtt mutatkozzanak be. Bandi Dezső - akit európai formátumú kiváló iparművésznek, egyedi művészetszervezőnek tartok, akinek a különböző lapokban, folyóiratokban, kötetekben megjelent írásait, tanulmányait, egyedülálló feljegyzéseit Szolláth Hunorral, a szovátai Teleki Oktatási Központ igazgatójával elhoztuk Békéscsabáról, az életmű digitalizálása befejeződött, következik a róla szóló nagy mű megkomponálása! - olyan iskolát teremtett, amelynek párját hiába keressük. Bandi Dezső, Faragó József, Kardalus János, amíg éltek, minden augusztusban eljöttek Korondra. Sajnos, Kresz Mária, a magyar népi kerámia egyik legkiválóbb ismerőjét soha nem lehetett meghívni, mert a román hatóságok egyszerűen nem engedték. Emlékszem, a korondi fazekasokat a *Flacăra* hasábjain - ott, ahol a nacionalista támadás indult! - kellett megvédenem attól a vádtól, hogy minden piacot elárasztanak giccseikkel, tönkreteszik az autentikus román népi kerámiát. Idesorolták a román emléktorokra - az elhunytak emlékére a hozzátartozóknak, ismerősöknek kizárólag agyag edényekben szolgálják fel az ételeket, „pománát”, azaz ingyen ajándékot osztanak - százezres nagyságrendben szállított úgynevezett „mósi edényeket” is, holott ezek népi kerámia jellege megkérdőjelezhetetlen! Az árcsói tanácskozáson az is elhangzott: a

korondi fazekasok a székelyföldi kerámia legértékesebb hagyományainak lassan egyedüli őrzői. Elhunyt a szolokmai Jakab Zsigmond, a szovátai – egyébként korondi származású – Simó Bertalan, Csikmadaras megszűnt mint fazekasközpont, csak Csíkszereda és Csikdánfalva maradt vetélytársként. A korondiaknak akkor érné meg, hogy kizárólag székelyföldi kerámiát készítsenek, ha a legkiválóbb mesterek például a velencei biennálén vagy más nagy kerámiavásárokon is bemutatkozhatnának. A korondi fazekasság történetében ezért volt olyan fontos mérföldkő – mint említettem –, hogy a fazekas Páll-dinasztia egyik kiváló képviselőjének, Páll Ágostonnak a munkásságát UNESCO-díjjal jutalmazták. Az ünnepségen ott voltam, rövid beszédet is tartottam, később írásban is méltattam Páll Ágoston és felesége, Páll Veronika mesterségbeli tudását és újító kezdeményezéseit. Az érettségi után tudatosan építették fel önmagukat mint fazekasok. Külön érdem, hogy közben hét gyermeket felneveltek, elindították a pályán. Páll Guszti – mindenki így hívja Korondon – az Amerikai Egyesült Államokban és Európa több országában is bemutathatta korongoló tudását, gyönyörű fazekastermékeit.

Kérdésre válaszolva: 1996 után sem szakadtam el a népi fazekaságtól! Az Ambrus Lajos vezette Firtos Művelődési Egylet olyan tökélyrel végzi szervezőmunkáját, hogy nincs szükség lábatlankodókra. Az utóbbi években talán ezért is nem vettem részt a fazekasvásárokon. Hogy mennyire nem szakadtam el a korondi fazekasoktól, bizonyítja: a tervek szerint az én előszavammal jelenik meg a másik híres korondi fazekas, Józsa János tanulmánykötete. Sajnos, anyagiak miatt nem valósulhat meg egyik dédelgetett tervem: agyagminták alapján, radioaktív módszerekkel azonosítani a múzeumokban, magángyűjteményekben lévő népi kerámiatermékeknél a sóvidéki mestereket. Hasonló kutatást még senki nem végzett. Dr. Benkő Eleknek, a Székelyföld legkiválóbb régészeti kutatójának is részletesen kifejtettem kutatási tervemet. Érdekesnek találta, de azonnal hozzáfűzte: a Budapesti Régészeti Intézetben egyetlen bokály ilyen jellegű azonosítása – hogy azt valóban sóvidéki mester készítette – húszezer forintba kerül! Azt már én tettem hozzá: elsősorban a korondi fazekasok még révi agyagból is készítettek korondi kerámiát! Mintegy tízezer, kivételesen értékes, sóvidéki mestereknek tulajdonított használati edényről, bokályról, tányérról, díszkerámiáról van szó, amelyeket a Budapesti Néprajzi

Múzeumban, a Kolozsvári Néprajzi Múzeumban, a nagyszebeni Brukenthal Múzeumban, a németországi Gabányi Gyűjteményben, Székelyudvarhelyen a „Haáz Rezső” Múzeumban, Sepsiszentgyörgyön, Marosvásárhelyen, Csíkszeredában, a Bukaresti Falumúzeumban – hogy csak a legfontosabbakat említsem – és magángyűjtemények tucatjaiban őriznek. A fényképeket, leltári leírásokat gondosan megőrzöm: hátha valaki befejezi a megkezdett munkát...

– *Szó volt arról, hogy egy komoly szerzői gárdával megírjátok a Sóvidék monográfiáját. Mi lett ebből a kezdeményezésből? Mindenki írta/írja a maga részét? A szintézis elmaradt, vagy látenszen ma is zajlik ez a munka?*

– Egy korábban elhangzott kérdésre adott válaszomban részletesen taglaltam *A Sóvidék helytörténeti, néprajzi monográfiája* körül az állambiztonsági szervek folyamatos közbeavatkozásai nyomán kialakult helyzetet. Lehet, hogy naivságnak tűnik: még mindig nem mondtam le a Sóvidék több kötetes monográfiájáról! Azt vallom: minden kárban van haszon! Talán jobb is: az 1970-es, 1980-as években a Szekuritáté által megfűrt monográfiát ma sokkal jobban megírhatjuk, mert időközben felnőtt egy történész, néprajzkutató nemzedék, akik sokkal jobban hozzáférhetnek a levéltári dokumentumokhoz, immár egyetemes összefüggésekben végezhetik a kutatómunkát. A doktori dolgozatát sikeresen megvédő Sófalvi Andrással már beszéltem, vállalta a Sóvidék régészeti fejezetének megírását. Sajnos, 2015-ben váratlanul elhunyt Józsa András, aki nélkül nem tudtam elképzelni a Sóvidék helytörténeti kutatását. Talán mégsem reménytelen álom a Sóvidék monográfiája. A kis tájegység valóban megérdemelne egy ilyen interdiszciplináris bemutatást.

– *A rendszerváltás után ismét a média világába kerültél vissza. Folytattad a riportok készítését, de immár a televízió eszközeivel, sőt egy idő után dokumentumfilmeket is készítettél. Melyek voltak a kedvenc témáid? A néprajz? A Sóvidék? Vagy inkább a történelmi félmúlt titkainak feltárása?*

– A televízióval viszonylag korán kapcsolatba kerültem: 1974-ben Bodor Pál, a Román Televízió magyar adásának főszerkesztője megkért, készítsek egy dokumentumfilmet az 1934. évi Gyimes-völgyi ügynevezett illegális szervezkedésről. Adelman Alfréd operátorral valójában egy olyan dokumentumfilmet készítettünk Gyimesfelsőlokról, Gyimesközéplokról – és a tiltás ellenére Gyimesbükkön is

forgattunk –, amelynek képsorait a Gyimes-völgyéről forgatott filmekben felhasználják. A maga eredeti pompájában filmeztük a gyimesi csángók lakodalmát, táncait, a Zerkula-zenekart az elmaradhatatlan gardonnyal, a viseletet, szokásokat, a kendertilolást, azt a fáradtságos kalandot, ahogyan a rendkívül meredek hegyoldalokról ökrökkel, tehenekkel lehúztatják a faluig az ágakra rakott szénaboglyákat. Tankó Gyulánál, a gyimesközéploki iskola igazgatójánál laktam, aki évfolyamtársam volt Marosvásárhelyen. Gyula már akkor gyűjtötte az adatokat a 2014-ben Mihók Edittel közösen publikált impozáns *Gyimesközéplok monográfiájához*. A korabeli lapok nagyon elismerő kritikákat közöltek a gyimesi dokumentumfilmről. A legtalálóbbat a nemrég elhunyt Magyarai Lajos költő írta a sepsiszentgyörgyi *Megyei Tükör*ben.

Gyimes után Öllerer Józseffel dokumentumfilmet forgattunk a vargyasi bútorfestő Sütő-családról, akik lassan ötszáz éve készítik a szebbnél szebb népi bútorokat. Nagy élmény volt számomra, hogy életútinterjút készíthettem Sütő Bélával. Öllerer Józseffel 1977-ben a korondi mázmérgezés veszélyeiről készítettünk dokumentumfilmet. A cenzúra betiltotta a film közvetítését! Következett egy emlékezetes vetítés a korondi művelődési otthonban: soha annyian nem zsúfolódtak össze a nagyteremben, a karzaton is lógtak az emberek. Dr. Dienes Sándor professzorral – a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet munkaegészségtan tanszékének vezető tanárával – sikerült meggyőzni a korondiakat: az ólommal nem lehet úgy bánni, mint a liszttel! Először tapasztaltam: ha szeretettel, megértéssel közelednek egy közösség gondjaihoz, akkor a legkényesebb kérdéseket is érdemben meg lehet vitatni. Sajnos csak egy megcsonkított, rövidített változatot engedtek adásba!

1994. február 1-től – *A Hét* és az *Erdélyi Napló* szerkesztőségében töltött hét esztendő után – a Román Televízió magyar adásának belső munkatársa lettem. 1994 azért is nevezetes az én életemben, mert a bözödújfalusi székely szombatosok drámájáról, a település vízzel való ellátásáról készült *Húsz éve a víz torkában élünk* című dokumentumfilmmel elnyertem a budapesti Civitas Humanitas Alapítvány által szervezett filmfesztivál első díját. Ugyancsak 1994-ben elnyertem a budapesti *Hitel* című folyóirat szociográfiai pályázatának első díját *Pécsi Norbert vére az égre kiált* címet viselő tanulmányommal. Pécsi Ferenc,

későbbi szatmárnémeti RMDSZ parlamenti képviselő kisebbik, tizen-négy éves fia tragédiájáról szolt a történet, akit biciklizés közben a Szamos gáton lőtt agyon a határőr katona. A katona a későbbi törvényszéki tárgyalásokon sem érzett büntudatot, azt állította: azt hitte, a gyerek át akar szökni a határon, a földre lőtt, de a golyó – érdekes módon – egyenesen Norbert homloka közepébe csapódott. 1994-ben a stockholmi EKE-könyvek sorozatban megjelent a Gazda Józseffel közösen írt *Kövek egy siratófalhoz* című kötetünk, amelyben a Ceaușescu-diktatúra idején kivégzett, „megöngyilkolt” erdélyi magyaroknak állítottunk emléket. A kötet utórezgéseként 2015-ben a CNSAS-nál megtaláltam az öngyilkosságba kergetett Szikszay Jenő, kiváló brassói magyartanár felkavaró, a terrorra épülő gyilkos rendszer, az állandó állambiztonsági megfigyelés, zsarolás, fenyegetés belső mechanizmusára rávilágító hatkötetes megfigyelési és követési dossziéját. A dokumentumok közlése bombaként fog robbanni: Brassó legújabbkori történetéről ennél felkavaróbb forráskiadvány még nem jelent meg! A televíziónál „musz-feladatok” mellett 1996-ban – a magyar forradalom 40. évfordulójára – Miholcsa Gyula operatőrrel elkészíthetem a négyrészes dokumentumfilmet az erdélyi ötvenhat egykori politikai foglyaival, túlélőivel. A sugárzott film címe: *Negyven éve történt*. Az utólagos címe: *A halálmenet megisméltése*. A film forgatásának különös történeteiről már akkor a *Hargita Népe* napilapban és a budapesti *Új Magyarországnak* is beszámoltam. Az írás bővített és kiegészített változata megjelent a 2015-ben a Mentor Kiadónál publikált *Erdély – pergőtűzben* című gyűjteményes kötetben is. A négyrészes dokumentumfilmet a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete 1997-ben nívódíjjal tüntette ki. Miholcsa Gyulát ugyancsak nívódíjjal tüntették ki. Ma a dokumentumfilmet nem lehetne elkészíteni! Egyrészt az akkori főszereplők, Csiha Kálmán, Mózes Árpád püspök, Fülöp G. Dénes református lelkész, a mezőfelei Kacsó Tibor már nem élnek, másrészt a peripravai egykori megsemmisítő munkatábort megvásárolta egy francia üzletember – állítólag a filmnek is szerepe volt abban, hogy a Duna-deltában rátalált az egykori pokolra –, s a tervek szerint négy-öt csillagos szállodává alakítja át azt a lágert, amelyet a jogosan törvényszék elé citált, Maros megyei – gezsei – származású Ion Ficior parancsnok több mint száz politikai elítélt temetőjévé változtatott. A Duna-delta volt a legszörnyűbb börtön, onnan megszökni nem

lehetett! Nem véletlen, hogy Páskándi Géza a Duna-deltai élmények hatására azt írta: inkább a halál, mint még egyszer romániai börtönbe kerülni! Periprava, Luciu-Giurgeni megsemmisítő munkatáborainak maradványait látni kell! Magyar politikai foglyok vérével, élete árán is emelkedtek védőgátak...

2004-ben Katyi Antallal elkészítettük a Moyses Márton tűzhaláláról szóló dokumentumfilmet *Életem, mint égő fáklya* címmel. A Lakiteleki filmfesztiválon különdíjat nyertünk, a Duna Tévé is többször műsorra tűzte. A félig szász, félig székely Moyses Márton tette az ötvenhatos mártírok sorából is messze kiemelkedik. A világtörténelemben sincs arra példa, hogy egy vádlott, azért, hogy többé ne tudjanak belőle terhelő vallomásokat kicsikarni, a rabruhájából kitépett erősebb szálakkal levágja a saját nyelvét! Három zárkatársa kézzel írt vallomása elérhető, kutatható. Megtaláltam annak a kolozsvári orvosnőnek a nevét is, aki ott, helyben, a Szekuritáté kolozsvári börtönében, minden érzéstelenítő nélkül visszavarrta a levágott nyelvdarabot, Mártont pedig mentővel a sebészeti klinikára kísérte. Moyses Márton hőstette egyenértékű a prágai Jan Palach és a budapesti Bauer Sándor hasonlóan kétségbeesett tétével! Remélhetőleg még ebben az esztendőben elkészül a *Moyes Márton tűzhalála* című kötet, kiegészítve rabtársai, Bíró Benjámint és Józsa Csaba – ők azok, akik 1956. november 12-én éjszaka sikeresen átszöktek a román–magyar határon, hogy segítsenek a forradalmároknak, majd a magyar állambiztonsági szervek Balázs Géza hadnagy vezetésével 1957. március 15-én átadták a román hatóságoknak! –, valamint az öt évre ítélt Szokoly Elek periratával, vaskos megfigyelési dossziéikkal.

Készítettem dokumentumfilmet Horváth István költő, író több mint gyanús, egy kolozsvári ezredes általi elgázolásáról, de egy olyan marosvásárhelyi férfiről is, akinek többet ért a gyereke, mint az élettársa által ellopott egy milliárd lejre becsült ékszer! Soha nem kerestette az élettársát, a fiának örvendett. Ezért is lett a film címe: *Mennyit ér egy gyerek?* 2007. augusztus 1-jétől nyugdíjas vagyok, az írás feledteti a kamera szirénhangjait. 2002-ben megkaptam a Székelyföld-díjat, ami számomra azért is különleges, mert egész életemben arra vágytam, hogy egy *ilyen, számomra ideális* szerkesztőségben dolgozhassak. A Magyar Újságírók Közössége „Petőfi Sándor” Szabad Sajtó-díjjal

tüntetett ki, a kisvárdai Tőkés László Alapítvány 2014. október 4-én Tőkés-díjjal. Azon kevesek egyike vagyok, aki megkaptam az Erdős Irma-emlékgyűrűt, ugyanis a svédországi Svedalában elkészítettem a marosvásárhelyi Állami Székely Színház egykori művésznőjével azt az életút-interjút, amely könyv alakban is megjelent...

- *Úgy érzem, hogy 1996-tól kezdve elemi erővel „sodort el” 1956 és az azt követő megtorlások kutatása. A dokumentumfilm irányából a levéltárak felé közeledtél, s téglányi méretű kötetekben tártad a nyilvánosság elé a különböző koncepciós pereket (Szoboszlai Aladár, Sass Kálmán, dr. Dobai István és Fodor Pál nevéhez kapcsolódó perekre gondolk). Hogy állsz ezzel a munkával? Hány kötet van még hátra? Átrágtad magad a levéltári kásahalmokon?*

- Csak annyit pontosítok: nem 1996-ban, hanem már 1990-ben elemi erővel elsodort az egyetemes 1956 történetének kutatása. Csak 2001-től, 2002-től lehetett a periratok egy részét kutatni. A 2007-ben elindított *1956 erdélyi mártírjai* sorozatból megjelent öt kötet. Hátravan még újabb öt, de valószínűbb hat-hét kötet. A kutatás bizonyos mértékig a detektív munkájához hasonlít: újabb és újabb részletek derülnek ki arról a szörnyű korszakról, amelyben negyvenöt éven át élnünk adatott. A *„Bolyai” Tudományegyetem pere, Moyses Márton tűzhalála* című köteteket követi *Az erdélyi unitárius egyház lefejezése, avagy az Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége története, A nagyváradi Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezete* címet viselő kötetek. Közben folyamatosan írom az ezer oldalra tervezett *Az „erdélyi kérdés” és 1956* című kötetet. Az 1956-os magyar forradalom és nemzeti szabadságharc legnagyobb hatása abban rejlik, hogy az „erdélyi kérdés” megoldására az itteni magyarság négy, papírra rögzített tervet dolgozott ki, azok megvalósítását az Egyesült Nemzetek Szervezete égisze alatt képzelték el, elméleti síkon vetették fel az „erdélyi kérdés” megoldásának európai szükségességét. Ezért tizenketten az életükkel fizettek, 1958-ban kivégezték őket. Csupán összehasonlításképpen: a második bécsi döntés, 1940. augusztus 30-a után részben az „erdélyi kérdés” megoldására, valójában Nagy-Románia visszaállítására ugyancsak négy, papírra vetett, részletesen kidolgozott román terv született. A szerzőknek a hajszála sem görbült. Még egy összehasonlítás: a Ion Antonescu marsall, „konduktor” nevével fémjelzett Nagy Nemzeti Perben ugyancsak tíz halálos ítélet született,

akárcsak a Szoboszlai-perben. Hat személyt távollétükben ítélték halálra, négy elítéltet végeztek ki. A Szoboszlai-perben, ahol csak elméleti szinten tárgyaltak az erdélyi kérdéstről, nem haltak meg százezrek, az országot nem juttatták a katasztrófa szélére, mind a tíz halálra ítéltet könyörtelenül kivégezték!

Mindezek ellenére, vagy mindezek mellett, 1956 a magyar-román kapcsolattörténetben is egyedülálló pillanat: három hétig – amíg a legfelsőbb román párt- és államvezetésnek sikerült elhítenie az Erdély-hisztériát, vagyis hogy a magyarok Erdélyt akarják – a román közvélemény teljes mértékben együtt érzett a magyar forradalom eszméivel! A román falvakban ma is úgy tartják – és jogosan –, hogy a magyar forradalomnak köszönhetően szüntették be a kötelező termény- és húsbeszolgáltatást! Nyolcvanegy román anyanyelvű egyetemi hallgatót, értelmiségit – köztük olyan neves írókat, mint Alexandru Ivasiuc, Paul Goma, Ștefan Augustin Doinaș –, gimnazista diákokat ítélték el azért, mert teljes mértékben azonosultak a magyar forradalom eszméivel. A temesvári műegyetemi hallgatók – Aurel Baghiu, a Sólyom László államelnök által kitüntetett Teodor Stanca, Caius Muțiu – tizenkét pontban fogalmazták meg a követeléseiket. Ezek a követelések majdnem teljesen azonosak voltak a szegedi, budapesti egyetemi hallgatók követeléseivel. Furcsa fintora a véres 20. század történetének, hogy a magyar-román kapcsolattörténetben ezt a kivételes pillanatot sem az államközi, sem a diplomáciai kapcsolatokban nem kamatoztatják...

Ebből a beszélgetésből, életút-interjúból is erőt meríték ahhoz, hogy teljességre törekvően próbáljam feltárni legújabb kori történelmünk olyan titkait, amelyek fogódzót jelenthetnek a kelet-közép-európai népek – sajnos a fogalmat tudatosan lejáratták! – egymásra találásához...